

94e2

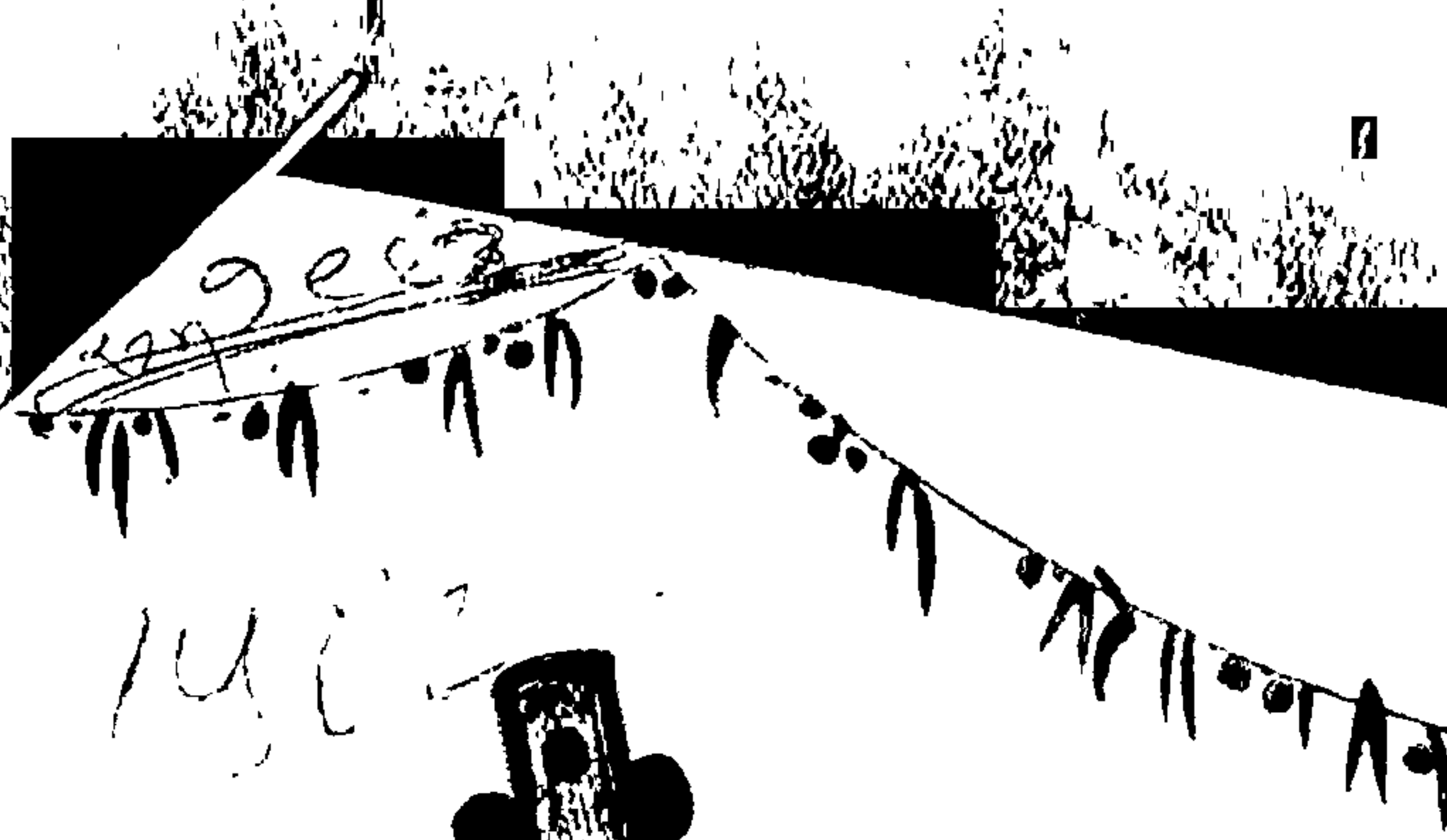
अगाध

डॉ. सरोजिनी बाबर

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय केंद्र

सं. क्र. 94e2

REFBK-0012706

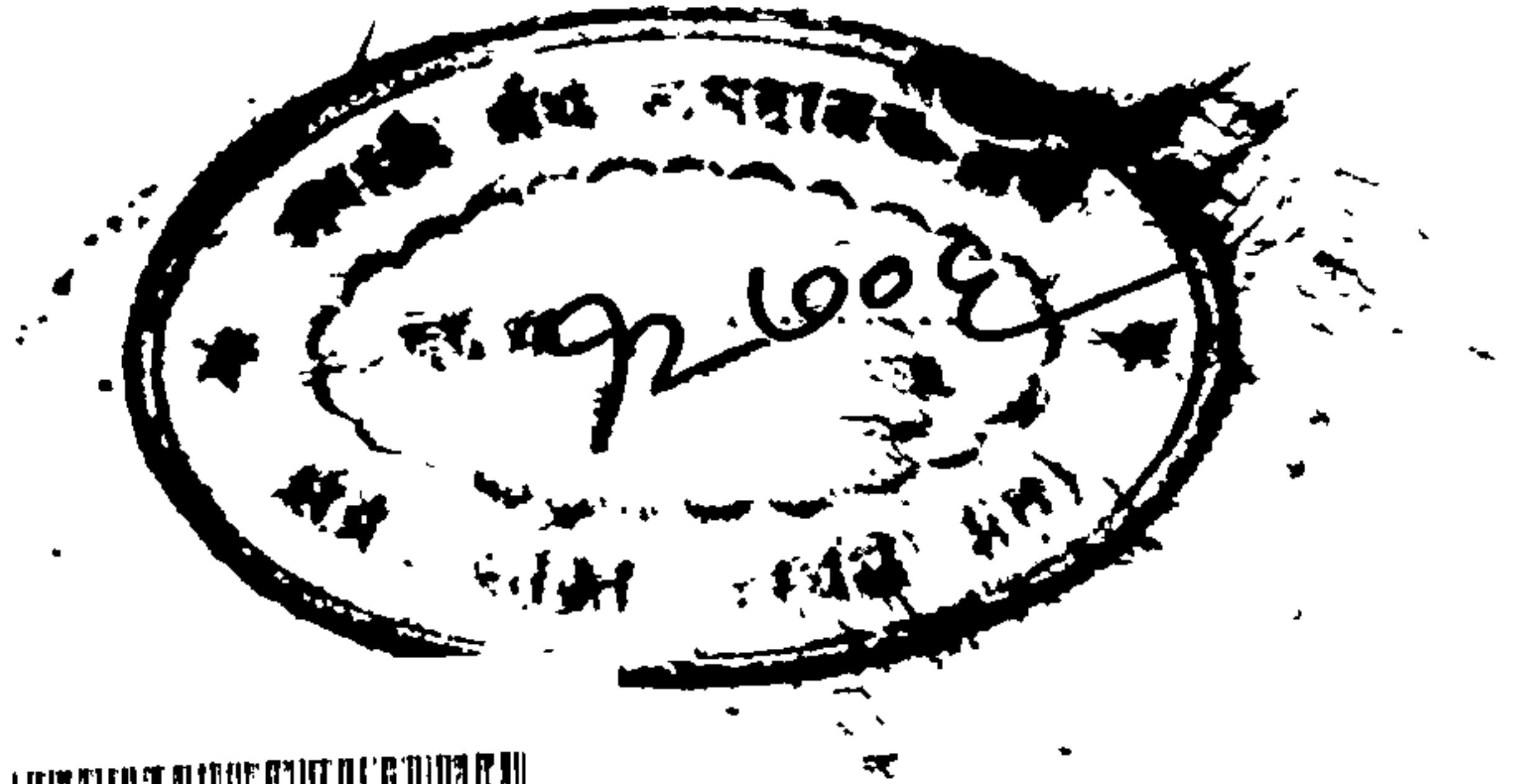
~~ଅନାମିତ~~ ୨୫୧୨

ଅନାମିତ :
ଅନାମିତ ୨୫୧୧.
ଅନାମିତ =

ଅନାମିତ .
୨୫-୩-୧୧.

लोक संगीत

पराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.
अनुक्रम...३४६४६... वि: काव्य
क्रमांक१५९२२... नों दि: १९-३-६३

REFBK-0012706

डॉ. सरोजिनी बाबर,
एम्. ए., पी. एच्. डी.

आवृत्ति पहिली : जून १९६२

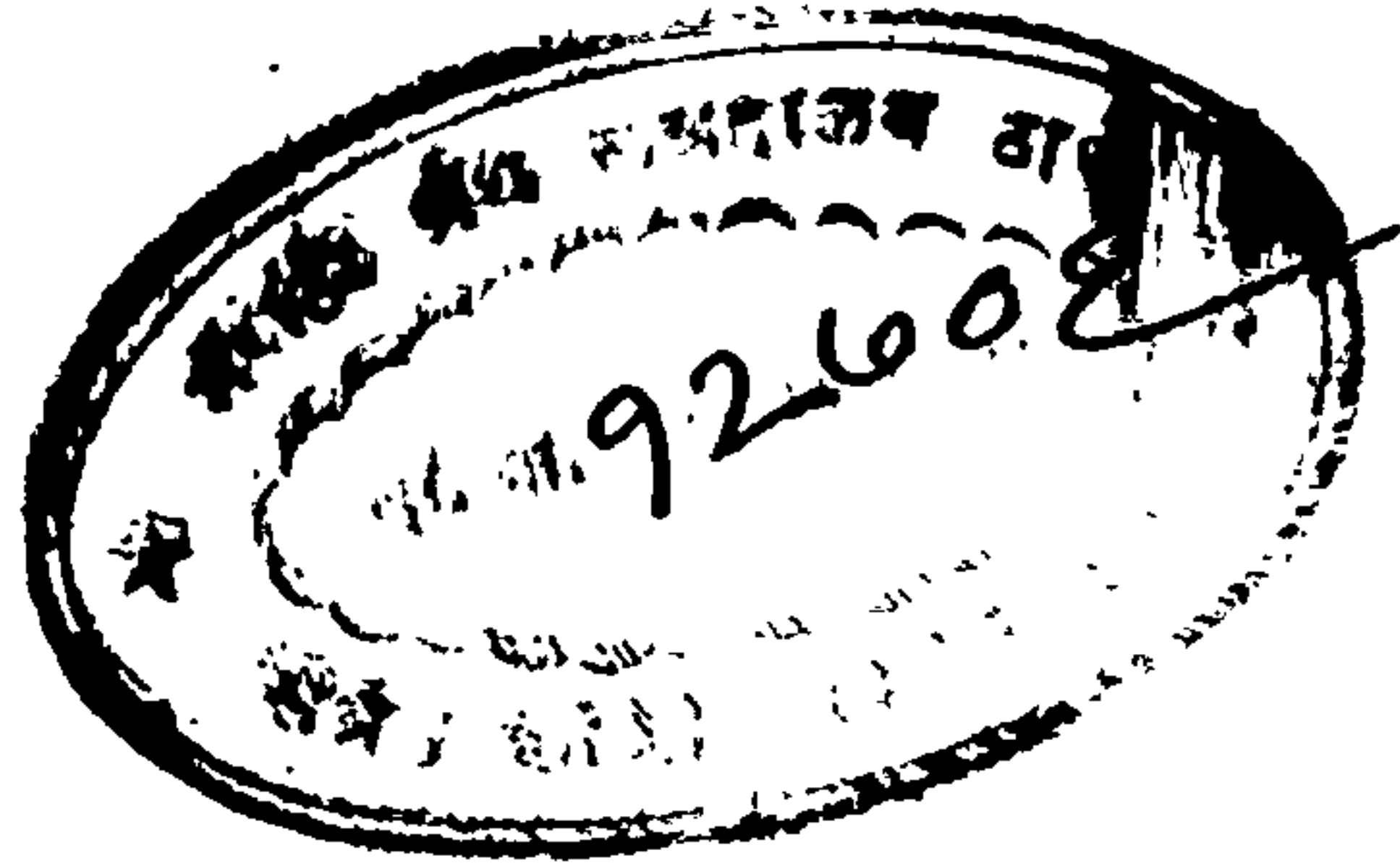
प्रसिद्धि विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

अनुक्रमणिका

प्रादेशिक संगीत	३
ओवी आणि गीतें	११
स्वरलेखन	१५
देवादिकांचीं गाणीं	२१
स्वरलेखन	२७
संस्कार गीतें	३२
स्वरलेखन	३९
लग्नाचीं गाणीं	४४
स्वरलेखन	५१
सासर-माहेर	५७
स्वरलेखन	६३
अंगाई-पाळणा	६९
स्वरलेखन	७५
माजधरांतील गाणीं	८१
स्वरलेखन	८७
संगीत गोष्टी	९३
स्वरलेखन	१०१
पावसाचीं गाणीं	१०७
स्वरलेखन	१११
कोजागरी	११७
स्वरलेखन	१३५
स्वरलेखानासंबंधीं थोडेंसें	१३१

लोक संगीत

डॉ. सरोजिनी बाबर

प्रादेशिक संगीत

संगीताच्या क्षेत्रामध्ये आपला जिवाभावाचा स्नेह जडावा अशी वेळ यापूर्वी माझ्या आयुष्यांत कधी निर्माणच झाली नव्हती. नाही म्हणायला, मी मौजेखातर कुणाच्या तरी कविता अगर ध्वनिमुद्रिकेवरील गाणीं अधूनमधून म्हणत असं. आणखी तेवढ्यावरून शास्त्रीय संगीताचे धडे गिरवून मीं माझा 'गळा' तयार केला पाहिजे, अशी ताकीदहि मला कांहीं संगीत शोकिनांचेकडून मिळाली होती इतकेंच.

परंतु वाळपणीच्या या प्रसंगचित्रांनीं म्हणावी तशी मला कधींच भुरळ पाडली नाही. त्यामुळें संगीताची आवड असूनहि मीं कधीं कोणाकडून संगीताचे पाठ घेतलेले नाहीत. कारण मीं असं कांहीं करावें अशी गरजहि कधीं उगवली नाही !

पण अलीकडे या चारदोन वर्षांत अशी परिस्थिति निर्माण झाली आहे कीं, आकाशवाणी आणि लोकगीतें गाणारी मी यापलीकडे सर्वसामान्य मंडळींना माझी ओळखच उरलेली नाही ! कोणत्याहि निमित्तानें मी कुठेंहि गेलें

तरी 'तुमचं तें रेडिओवरचं एक गाणं म्हणा हो' अशी 'गळ' मला घातली जाते आहे! आणि सांगायचें म्हणजे मी रेडिओवर गात असतें हा माझ्या-मंत्रंधींचा भावच जनलोकांत विशेष मान्यता पावूं लागला आहे.

त्यामुळें मी रेडिओसाठीं सादर करतें तें लोकसंगीत अगर प्रादेशिक संगीत आतां इतरांनींहि गाइलें पाहिजे, अशी कल्पना अनेकांच्या मनांत बळावत चालली आहे! माझ्या एका सन्मित्रांनीं तर अशीं लोकगीतें शिकविण्याचा एखादा वर्ग मीं काढला तर तो उत्तम चालू शकेल, असा एक विचार देखील माझ्यापुढें ठेवला!!

पण खरें सांगायचें तर मी यापैकीं कोणत्याहि मोहाला बळी पडलें नाहीं. कारण मी जीं लोकगीतें आकाशवाणीवरून गाऊन दाखवितें, त्याच्यामागे एक विशिष्ट हेतु आहे. आणि म्हणूनच आपला हा संगीताचा प्रकार 'कमर्शियल' स्वरूपांत मोडतां कामा नये, याची मी सतत खबरदारी घेत आलें आहे!

सर्वसामान्य लोकांनीं पिढ्यान् पिढ्यांची एक धनदौलत, घराण्याची संपत्ति, वाडवडिलांची चालरीत या भावनेनें केवळ पाठांतराच्या बळावर लोकगीतांची वा लोकसाहित्याची जोपासना केलेली आहे. त्यामुळें नव्या सुधारणेच्या युगांत ही परंपरा खंड पावते आहे याची चाहूल लागल्यापासून, ही धनदौलत टिपून घेऊन छापील स्वरूपांत ती जतन करण्याचा उद्योग आजवर अनेकांनीं केला आहे. त्या कामीं हातभार लावतांना आपली एक सामाजिक संस्कृति पारखून घ्यावयाची या भावनेनें मीं लोकगीतें गोळा केलीं.

परंतु 'गीत' नुसतें टिपून घेऊन चालत नाहीं तर तें गातांदेखील आलें पाहिजे, त्या गीताची सुरावटहि टिकविणें इष्ट आहे, याचा मला पदोपदीं अनुभव येत गेला. स्वाभाविकच मी लोकगीतांचा मनोभाव आणि शब्दरचना गोळा करीत असतांना, त्या त्या गीतांचा स्वरविलासहि लक्षांत धरूं लागलें. तर सांगण्यासारखी गोष्ट म्हणजे तसा फारसा सराव नसतांनाहि एखादे वेळीं एखाद्या गीताचा 'गळ' माझ्या कंठांतून अशा रीतीनें उतरूं लागला कीं, माझ्यापुढें खरोखरच गीतांचा ढीग पडत गेला! हात दुखून येईपर्यंत मी गाणीं टिपून घेऊं लागलें. पण अनेकदां मलाच माघार घ्यावी लागली. कारण माझे हात दमले तरी गीतें सांगणारी बाई दमत नसे. शेंपांचशें ओव्या सांगणें म्हणजे तिच्या हातचा मळच जणुं! तेव्हां अशा अनेक प्रसंगांतून जातांना मी पांचपन्नास गीतांच्या सुरावटी सहज गोळा करूं शकलें.

त्या कारणाने ध्यानांत धरलेली ही संगीताची शान जमेल तर आकाश-वाणीवरून लोकांना ऐकवावी, अशी कल्पना एकदां माझ्या मनांत आली. आणखी योगायोगाने ती सफलहि झाली. परंतु माझे असे पहिले वहिले एक दोन कार्यक्रम लोकांना कितपत आवडतील अशी धास्ती मनांत असतांनाच सादर केले गेले !

पण आकाशवाणीच्या सर्व थरांतील श्रोत्यांनीं माझ्या या प्रयत्नाचे सहर्ष स्वागत केले. असे कार्यक्रम वारंवार हवेत म्हणून मागणी केली. त्यामुळे स्वाभाविकच असे अनेक कार्यक्रम मी सादर करित गेले. अशा वेळीं माझ्या लहान दोन बहिणींनीं आणि इष्टमैत्रिणींनीं मला फार मोठा पाठिंबा दिला. त्या माझ्याबरोबर गाइल्या. आणि 'सरोजिनी बाबुर आणि पार्टी' या नांवाने आम्ही लोकांच्या परिचयाच्या झालो.

वास्तविक माझ्या आजीला व आईला लोकगीतांचा विशेष नाद असल्यामुळे बालपणापासूनच मला कांहीं लोकगीते म्हणतां येत होती. परंतु या गीतांचा उपयोग मी प्रादेशिक संगीताच्या दृष्टीने आकाशवाणीसाठीं म्हणून जेव्हां करूं लागले, तेव्हां माझ्या आईनें मोठ्या आनंदाने मला अनेक नवीन नवीन चाली ऐकविल्या. त्या कारणाने मला उमेद आली आणि प्रत्येक कार्यक्रमाचे वेळीं मी नवीन नवीन स्वररचना सादर करूं शकले.

तसे पाहिले तर चार ते पांच स्वरांतच गाइली जाणारी लोकगीते म्हणायला अवघड नाहींत. आणि दादरा व केरवा या तालांपलीकडे फारशीं तीं फिरकत नसल्याने लयीच्या दृष्टीनेहि तीं अंगवळणीं पडायला सोपीं आहेत. परंतु अशा प्रकारच्या लोकसंगीताचा सरावच कोणाला फारसा नसल्यामुळे चांगल्या गवयांनीं या संगीत प्रकाराचा जसा कधीं विचारहि केला नाहीं, तसाच या प्रकारच्या गीतगायनाचाहि वाटा कोणीं उचलला नाहीं ! उलट ही भानगड खेडवळ आहे, तरीपण ऐकायला बरी आहे, याच भ्रमांत ते राहिले. त्यामुळे लोकसंगीत हा संगीत प्रकार शास्त्रीय संगीताची मूळ बैठक या नात्याने अभ्यास करण्यासारखा आहे, या गोष्टीचाहि कुणीं फारसा विचार केला नाहीं. त्याचा परिणाम असा झाला कीं, सामुदायिक जीवनाला उठाव आणणारा हा प्रकार व त्याचे संगीत पडदानशीन होत गेले ! आणि मराठी माणूस त्यामुळे सुंदर सुंदर कल्पनांची खैरात करणाऱ्या लोकगीतांना व मनाला भुरळ पाडणाऱ्या स्वरविलासाला मुकला !

लोकसंगीत

परंतु अलीकडे कांहीं लोकांच्या प्रयत्नांमुळे लोकगीतांना व लोकसंगीताला मानाचे दिवस येत चालले आहेत. इंग्लंडसारख्या देशांत या विषयाचा अभ्यास करणाऱ्या खास स्वतंत्र संस्थांची स्थापना देखील झाली आहे. संगीताला आवश्यक असणाऱ्या लयीचें व तालाचें स्वतंत्र असें महत्त्व याहि कलाविलासाच्या अंगवळणीं पडलें असल्याचें आतां अनेकांच्या लक्षांत येऊं लागलें आहे.

लोकगीतें गातेवेळीं होणारा शब्दांचा उच्चार हा ऱ्हस्वदीर्घाचें बंधन मंभाळून मोठा ठेकेदारपणानें होत असतो. अशावेळीं हा उच्चार त्या विशिष्ट गीताच्या सुरावटीस अनुकूल अशी लय राखणारा होतो. त्यामुळे लोकगीत ऐकतांना मनाला समाधान होतें. लयबद्धतेबरोबरच सुरेलपणाची देखील किंमत लक्षांत येते.

ही गीतें गातांना साथीसाठीं म्हणून वाद्य असलें तरी चालतें आणि नसलें म्हणूनहि कांहीं विघडत नाहीं. ह्या गीतांची चालच एवढी देखणी असते कीं, आणखी कशाची गरजच भासूं नये! तथापि मूळच्या स्वर-विलासाला पोषक ठरणारी अशी पार्श्वसंगीताची जोड या गीतांना जर लाभली तर हीं गीतें ऐकणाराच्या मनावर चांगलाच ठसा उमटवितात. त्यामुळे गायनाचा एक विशिष्ट प्रकार अगर प्रादेशिक संगीताचा एक भाग म्हणून जेव्हां आम्ही आकाशवाणीसाठीं हीं गीतें गातो, त्यावेळीं आवश्यक तेथें जात्याची साथ असते. त्याचप्रमाणें व्हायोलिन, घुंगूर, ढोलक, तबला, क्लॅरिओनेट, सारंगी, खंजिरी इत्यादि अनेक वाद्यांचीहि त्या त्या गीताप्रमाणें साथ घेतली जाते. त्यामुळे एखाद्या विशिष्ट लोकगीतांतील साक्षात् प्रसंग ऐकणाराच्या नजरेसमोर उभा राहतो! संस्कृतीचें दर्शन घडतें. पारंपारिक चालीरीतींची ओळख होते.

जें लोकगीत गावयाचें असतें, तें गातांना लय कायम ठेवण्यासाठीं कटाक्षानें काळजी घेतली जाते. त्यामुळे लोकगीतांतील भाव अनुकूल सुरावटीच्या साहाय्यानें श्रोत्यांच्या मनांत भरला जातो व गीतहि श्रवणीय होतें. परंतु पुष्कळांची अशी कल्पना असते कीं, लोकगीतें 'बेताल' असतात! पण ही गोष्ट चुकीची आहे. शास्त्रीय गंगीतार्शीं लोकसंगीतार्शीं तुलना होतांच कामा नये. संगीताचा हा प्रकार अगदीं स्वतंत्र आहे.

ओवी गातेवेळीं अनेकदां लय सांभाळली तरी विशिष्ट प्रकारचा सर्वमान्य ताल तेथें गवसतोच असें नाहीं. त्यामुळे नव्या तालरचनेचीहि निर्मिति होण्याची

शक्यता उद्भवते! पण असे प्रमंग विरळाचं. विशेषतः जात्यावरील ओब्या या प्रकारची पार्श्वभूमि उभी करूं शकतात! एरवीं असें होत नाहीं.

अनेकदां असेंहि होतें कीं, एकच गीत निरनिराळ्या चाली घेऊन येतें! तरीदेखील ताल चुकत नाहीं किंवा सुरेलपणालाहि बाध येत नाहीं. त्याचप्रमाणें—

माळ्याच्या मळ्यामंदीं केळी नारळी जावा जावा
मधीं गुलावा तुझी हवा वास घेणार गेले गांवा

अशी एखादी ओवी गातेवेळीं तिला पूरक म्हणून—

काळी चोळी, मोतीं जाळी
हार गुंफी गळ्या घाली
काळी करटूली कारली
वटी मैनाची भरली
आमी गौळणी बायका

इंद्रावनी गोष्ट सांग
दिल्लीच्या नायका
झाडावरी मोर काय
बोलतो ऐका

एवढा मजकूर जोडला जातो! अशा वेळीं लोकसंगीत फारच ब्रह्मरीनें आळविलें जातें आणि तें लिपीबद्ध करणाराची मोठी पंचाईत करून सोडतें! एवढेंच नाहीं तर साथीला बसलेल्या मंडळींनाहि हा अनोळखी वाटणारा गीतप्रकार भुरळ पाडून टाकतो!!

म्हणून लोकगीताचा अगर लोकसंगीताचा असा मुळींच दावा नाहीं कीं, आपली कोणाशीं बरोबरी केली जावी. चार ते पांच स्वरांच्या मधून त्यांचा होणारा संचार कोणताहि विशिष्ट 'राग' आळवूं शकत नाहीं. परंतु संगीताच्या कोणत्याहि प्रकारच्या बैठकीच्या वेळीं आपला मान राखण्याचें मामर्थ्यहि त्यांचे ठायीं आहे, याची त्यांचेशीं स्नेह जोडणारांना खात्री असते.

लोकगीत गातेवेळीं तीच तीच ओळ पुन्हां पुन्हां ध्रुवपदासारखी जेव्हां

म्हटली जाते, तेव्हां ती गोष्ट कंटाळवाणी तर होत नाहीच, उलट या पुनरावृत्ती-मुळे तें गीत भारदस्त होतें!

पुष्कळवेळां लोकगीतांचे शब्द ठाऊक नसले तरी त्यांची सुरावट एवढी प्रभावी ठरते कीं, लोकसंगीताशीं परिचित असलेला माणूस चटकन् कोणाबरोबरहि साथ करूं शकतो! त्याचप्रमाणें परभाषेंतील लोकगीतांचें स्वरलेखनहि त्याला चटकन् आत्मसात् करतां येतें. भाषेची म्हणून कोणाला अडचण पडत नाही किंवा हीं गीतें शिकवायला कोणा गुरूचीहि आवश्यकता भासत नाही.

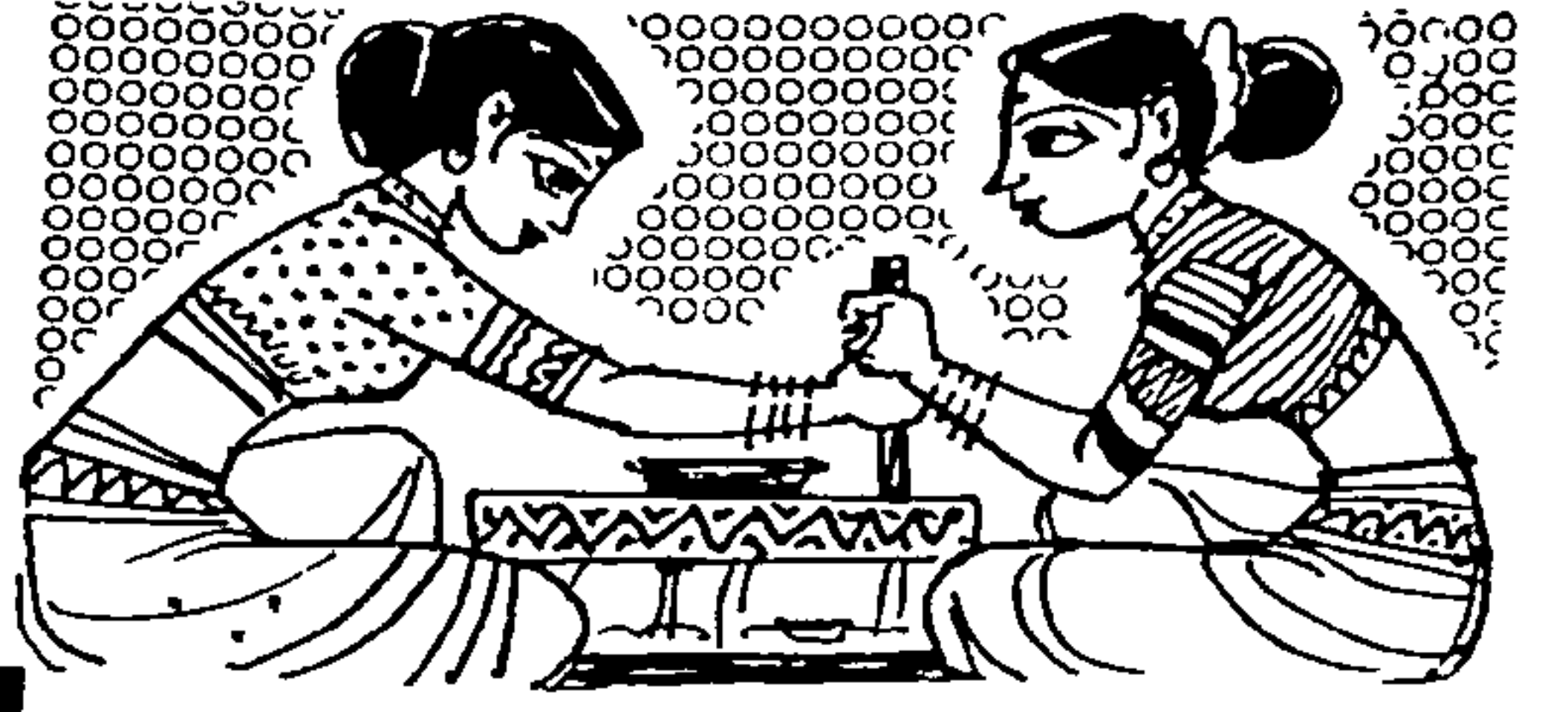
आणि म्हणूनच आपल्या महाराष्ट्रीय संस्कृतीची व लोकसंगीताची पारख इतरांना करतां यावी या भावनेनें चंद्राच्या वाढत्या कलेप्रमाणें नेहमीं लोकगीतांच्या नव्या चालींच्या शोधांत माझे मन गुंतून राहतें. एवढेंच नाही तर लोकसंगीतापलीकडे आपल्या कंठाला वेगळें कांहीं शिकायचा मोह होऊं नये याचीदेखील मी जरूर खबरदारी घेतें. त्यामुळे आज मी लोकसंगीताचे शंभर सव्वाशें तरी प्रकार पदरीं बाळगून आहे; आणि त्याच धनदौलतीची अपूर्वाई वेळोवेळीं आकाशवाणीवरून सादर करतांना माझे मन नव्या उमेदीनें कामाला लागतें आहे.

वास्तविक हीं लोकगीतें त्यांच्या सुरावटीच्या दृष्टीनें लिपीबद्ध करण्याची कल्पना माझ्या मनांत तितकीशी सुरुवातीला नव्हती. परंतु या सुरावटीचा सिनेमासाठीं अगर मजेखातर गाण्यासाठीं म्हणून जेव्हां भलताच उपयोग केला जाऊं लागला, तेव्हां मला फार अस्वस्थ वाटलें. या गीतांचा कोणताहि मूळचा ढंग (शब्द वा स्वर) बदलतां कामा नये हा तर माझा दंडक. त्यामुळे मीं माझ्याकडे जमा झालेल्या ह्या संगीताचा वानवळा लिपीबद्ध करण्याचें मनावर घेतलें; आणि आज माझा तो संकल्प अल्पांशानें कां होईना, पुरा होत आहे.

लोकसंगीताच्या या पुस्तकांत आवश्यक त्या विवेचनासह प्रथमार्धांत मीं निरनिराळ्या विषयांवरील कांहीं गीतें केवळ वानवळा म्हणून दिलीं आहेत. आणि उत्तरार्धांत त्या त्या गीतांच्या क्रमांकाप्रमाणें स्वतंत्र रीत्या स्वरलेखन दिलेलें आहे. हें स्वरलेखन शक्य तोंवर व्यवस्थित करण्याचा प्रयत्न केला असून त्या कामीं आमचे मित्र श्री. बबनराव नावडीकर यांची विशेष मदत झाली आहे, हें मी येथें मुद्दाम नमूद करूं इच्छितें.

अशा प्रकारचें हें माझे पहिलेंच पुस्तक आहे आणि या पुस्तकाची उभारणी मीं माझ्या माणसांच्या साहाय्यानें केलेली आहे. म्हणजे खेड्या-पाड्यांतील व नात्यागोत्यांतील अनेक मंडळींनीं मला ही धनदौलत दिलेली आहे. आणि म्हणूनच आज या पुस्तकाचें प्रकाशन महाराष्ट्र सरकारच्या प्रकाशन विभागाकडून होत आहे, ही मी मोठ्या भाग्याची गोष्ट मानतें. सरकार-दरवारीं लोकगीतांचा व लोकसंगीताचा मानपान या रीतीनें होणें ही गोष्ट जनलोकांच्या दृष्टीनें केव्हांहि अपूर्वाईचीच होय.

ओवी गीतं

लोकगीतांतील ओवीगीत म्हणजे आमच्या सर्वसामान्य स्त्रियांनीं प्रकट केलेला मनोभाव आहे. ओवी म्हणजे ओवणें, गुंफणें, ग्रथन करणें. ओवीची घडण मराठी. तिचें नांवहि मराठीच. मराठींतील एक अभिजात छंद म्हणून तिचा भला नांवलौकिक. तिच्या अंतःकरणांत भावगंगेचें पावित्र्य. तिच्या अंगाखांद्यावर मंगीताची धनदौलत. कल्पनासौष्ठवं ही तिचा आत्मा. गेयता हें तिचें प्रमुख लक्षण. म्हणून ओवी कधीं लिहायची नसते, कधीं ती नुसती वाचायचीहि नसते तर ओवी गायची असते. 'संगीत रत्नाकारा'नेंहि तिचा हा गुण पारखला आहे. लोकगीतांतील ओवीनें संगीताला मोठ्या बहारीनें सजविलें आहे, आळविलेंहि आहे.

देवा मेघार्जनिं सूर्यां समोर डेर दिल

पाऊस पावण दारीं आल

मेघरायाचं लगीन ढगांचा वाजे डफ

आली नवरी झपझप

पाऊस पडला पडला नका करूसा गलबला

धरनीवाईचा पति आला

पाऊस पडला पडला मोत्या पवळ्यांच्या धारा

सुगी आलीया वघा भरा

पडूं दे पाऊस वाई पिकूं दे ऊस मळा

बाजूबंद मी लीन येळा

ओवीनें निसर्गाशीं अशी गुजगोष्ट केली. माणसाची करणी कल्पनेंत पेरली. आपल्या अंतरींचा हुंकार भरला. मनींची गोष्ट केली. भावगीताला फुलविलें. मनोभावाला साजेलशी स्वरविलासाची झालर लावली. जात्याच्या सुरावटींत नवें विश्व उभारलें. काळजांतील वोलणीं केलीं.

उगवत्या नारायणा आधीं उगव माज्या दारीं

माज्या त्या वाळासंगं दुधा तुपाची कर न्ह्यारी

पोथी पुस्तक वाचतांना वाई कानींचा डूल हाले

सावळा बाळराज सये कागदा संगं बोले

सरी विंदलीचं सोनं वाई सवाई सातरंग

इंद्रसभेचा सोनार ग हरी वडवितां झाल दंग

स्त्रियांचा असा 'गळा' म्हणजे ओवीगीतांचा साज-शिणगार. स्वाभि-
मानाचा साक्षात्कार. ऐश्वर्याचा चमत्कार. मनांतलें वोलणें, कल्पनेंतलें जगणें.
या जगण्याची रीत आगळी. सांगावी तेवढी वेगळी. भावफुलांनीं गुंफलेली
जशी नाजूक पाकळी. संगीतानें सजविलेली जणुं दसरा दिवाळी.

सुकिमणीला ग दिली वाई पंढरी पाहूनी

हळद कुंकवाला दिली सये आळंदी लिवूनी

विठ्ठलाचं राज वाई सुकिमन सांगीती वापाला

दीड लाख मोतीं माझ्या झुव्याच्या कापाला

नऊ दहा लाख मोतीं विठूरायाच्या कळसाला

भिम्मक राजांनीं समींदर आंदण दिला—

अशा प्रकारची ओवी गावयाची म्हणजे जिवाभावार्चा पूजा वांधावयाची. भावगंगेला येणारें उधाण पारखावयाचें. संगीताचें वैभव पहावयाचें. दरघडीला मनांत घोळणाऱ्या कल्पनेचें चढत्या क्रमाचें शानदार वाळसें वधावयाचें. सादाला प्रतिसाद घालावयाचा. भावस्पर्शानें अंगावर फुलणारे रोमांच अनुभवावयाचे. अंतरींच्या वीणानादानें संगीतावर चढणारी उटी लेत वसावयाचें.

दिवाळीच्या दिशीं	माज्या ताटांत आलं सोनं
माजे तूं बयाबाई	ववाळील ग तुजं तानं
दिवाळीच्या दिशीं	मला पुशीतो सारा गांव
पिवळा पीतांबर	बंधु लुटीला बाजीराव
दिवाळीच्या दिशीं	माज्या सपनीं साऱ्या रात
सावळा बंधुराया	हिरा झळकतो कांकनांत

म्हणून म्हणावेसें वाटतें कीं, अशी ओवी म्हणजे स्त्रियांच्या जीवनांतील पंचप्राण. अंतरींच्या रागरंगांनीं घातलेली आण. जिभाभावाच्या अनुभूतीनें पाहिलेली सुवर्णाची खाण. लोकसंगीताला लाभलेली वैभवशाली शान. म्हणूनच तिनें कैक पिढ्यांचा आजवर राखला मान. उरीं बाळगला स्वाभिमान. त्यामुळें तिच्या गायनानें व श्रवणानें माणूस होतो बेभान. आणि मग आपल्या घरच्या धनदौलतीचीं बोलणीं करतांना त्याला कसलेंहि उरत नाहीं भान !

थोरलं माजं घर	हंड्या गळ्यास लोंबत्याती
सासू बाईचं बाळराज	धनी वाड्याला सोबत्याती
गोड भरतारायाचं सुख	सये सांगतां सांगतां
भर दिवसां डोलला काय ग	बाई सूरव्या(सूर्य) पाणी पितां
माडीवर ग माडी	चढली सासर मामंजीची
उभी राहुनी पहातें मी	लंका तिथूनी माहेराची

स्व र ले ख न

संग्रहालय. ठाणे. स्वल्प
 अनुक्रम ... वि:
 क्रमांक नों दि:

ओवी गीतें

१

ताल - दादरा

धं	धं	सा	सा	S	रे	सा	रे	ग	म	म	म	म	S		
१			+			१					+				
दे	वा	त्या	ये	S	घा	जी	.	.	.	नं	सूर्या	.	.		
ग	ग	ग	रे	S	सा	सा	नीं	रे	सा	नीं	धं	S	S		
१			+			१					+				
स	मो	र	डे	.	र	दी	.	.	.	ल	ग	.	.		
धं	धं	रे	रे	S	ग	रे	S	ग	रे	सा	नीं	S			
१			+			१			+						
स	मो	र	डे	.	र	दी	.	ल	पा	ऊ	.	स			
सा	रे	म	ग	रे	सा	धं	नीं	सा	S	नीं	सा	S	S		
१				+				१			+				
पा	.	व	.	ण	दा	.	रीं	आ	.	ल	ग	.	.		
सा	रे	म	ग	रे	सा	धं	नीं	सा	S	धं	सा	रे	म	ग	रे
१				+				१			+				
पा	.	व	.	ण	दा	.	रीं	आ	.	ल	ग
सा	रे	म	ग	रे	सा	धं	नीं	सा	S	धं	सा	S	S		
१				+				१			+				
पा	.	व	.	ण	दा	.	रीं	आ	.	ल	ग

टीप : वरील गीतांत तें गावयाचे वेळीं होणारा फरक आणि आवश्यक ते अधिक येणारे शब्द यांचा समावेश या ठिकाणीं केलेला आहे. हें ओवी गीत याच पद्धतीनें या गीतांतील सर्व ओव्या एकत्र करून गाइलें जातें.

ओवी गीतें

२

ताल - केरवा

रे ०	ग ०	प ०	म ०	ग —	S	रे —	सा —	रे ०	ग ०	S	रे ०	ग ०	प ०	म ०	ग —	S		
१				+		१		+			१				+			
उ	.	ग	व	त्या	.	ना	रा	य	णा	.	उ	.	ग	व	त्या	.		
रे —	सा —	रे ०	ग ०	S	S	S	सा —	नीं —	सा —	रे —	सा —	S	सा —	रे —	सा —	S		
१		+			१		+		१		+		१		+			
ना	रा	य	णा	.	.	.	आ	धीं	उ	ग	व	.	उ	ग	व	.		
नीं —	धं —	नीं ०	सां ०	नीं —	सा —	रे —	सा —	S	नीं —	धं —	नीं ०	सा ०	S	नीं —	धं —	नीं ०	सा ०	S
१		+			१		+		१		+			१		+		
मा	झ्या	दा	रीं	रे	उ	ग	व	.	मा	झ्या	दा	रीं	.	मा	झ्या	दा	रीं	.

टीप : हें ओवीगीत गातांना त्या त्या शब्दांची अगर ओळींची होणारी आवश्यक ती पुनरावृत्ति या ठिकाणीं नमूद केलेली आहे. याच पद्धतीनें या गीतांतील सर्व ओळी गाइल्या जातात.

ओवी गीतें

३

ताल - केरवा

धं ०	सा ०	सा —	सां ०	रे ०	ग —	ग ०	म ०	प ०	म ०	रे —	रे ०	सा ०	धं ०	सा ०	सा ०	रे ०	रे ०	सा ०	
१			+			१				+			१			+			
रु	क	मी	णी	.	.	ला	.	ग	.	दी	ली	.	वा	.	ई	.	पं	ढ	.
सा —	S	S	S	S	धं ०	सा ०	सा —	सा ०	सा ०	रे ०	ग —	ग ०	म ०	प ०	म ०	रे —	रे ०	सा ०	
१			+		१		+		१		+		१		+				
री	पं	.	ढ	री	.	.	पा	.	हू	.	.	यी	नी	.	
धं ०	सा ०	सा ०	S	रे ०	रे —	रे —	S	S	S	रे —	S	S	रे —	S	S	रे —	S	S	
१				+		१		+			१		+			१		+	
वा	.	ई	.	पं	ढ	री	.	.	.										

टीप : हें ओवीगीत गातांना या गीतांतील ओवीच्या दुसऱ्या चरणांत होणारा पुनरावृत्तीचा फरक येथें दर्शविलेला आहे. याच पद्धतीनें स्वरलेखन ठेवून ही ओवी गाते वेळीं

सई वाई सलाल ग
 वंधूच्या दरवाज्यावरी
 केवढा दलाल ग
 हरिश्रंद्र जागा झाला
 सूर्या चमाकला

एवढ्या इतर ओळीहि ही ओवी पूर्ण करतांना म्हणावयाची पद्धति आहे. या ओवीगीतांतील सर्व ओव्या याच पद्धतीनें हा अधिक दिलेला मजकूर ध्रुवपदा-सारखा वापरून म्हटल्या जातात.

ओवी गीतें

४

ताल — केरवा

पं नीं ऽ नीं नीं सा	ग ग रे सा सा रे	नीं नीं सा ऽ
१ +	१ +	१ +
दि वा . ग ळी च्या	दी . शीं .	दी शीं ग .
ऽ ऽ ऽ सा रे	रे ग ऽ ग ग म ग	सा सा रे ग गमग
१ +	१ +	१ +
. . . मा झ्या	ता टां . त आ लं ऽ	सोनं का य ग . .
सा सा रे ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	पं नीं ऽ नीं नीं सा
१ +	१ +	१ +
रा धे ग	ता टां . त आ लं
ग ऽ रे सा सा रे	ग ग रे सा सा रे	नीं नीं सा सा रे
१ +	१ +	१ +
सो . . नं . .	वा . ई . .	वा ई ग . .
ग ग रे सा सा रे	नीं नीं सा ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
१ +	१ +	१ +
वा . . ई . .	वा ई ग

टीप : हें ओवीगीत गातांना होणारा शब्दांचा फेरबदल व ओवीच्या दोन चरणांनंतर येणारी “काय ग राधे ग” ही प्रश्नात्मक अधिक ओळ या ठिकाणीं स्वरलेखन करतांना दर्शविलेली आहे. तसेंच दुसरा चरण म्हटल्यानंतर

“काय ग राधे ग’ हा मजकूर म्हणून पुन्हां दुसरा चरण पूर्ण करतेवेळीं येणाऱ्या ‘वाई ग’ या शब्दाची आवश्यक ती अधिक जोडहि या ठिकाणी सांगितलेली आहे. ह्या गीतांतील सर्व ओव्या याच पद्धतीनें म्हटल्या जातात.

ओवी गीतें

५

ताल - केरवा

धं	सा	सा	रे	ग	रे	रे	नी	सा	५	धं	सा	५	रे
०	०	०	०	०	०	०	०	—	—	०	०	०	०
१				+				१		+			
हे	.	वा	ई	थो	.	र	.	लं	.	मा	झं	.	ग
रे	ग	५	रे	रे	सा	सा	रे	रे	ग	रे	सा	सा	
०	०	—	—	०	०	०	०	०	०	०	—	—	
१			+			१					+		
घ	र	.	हे	वा	ई	थो	.	र	.	.	लं	.	
नीं	धं	५	नीं	सा	५	नीं	सा	५	५	५	५		
०	०	०	०	—	०	०	—	—	—	—			
१			+			१		+					
मा	झं	.	ग	घ	.	र	.	.	.				

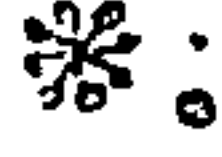
टीप: हें ओवीगीत गातांना सुरुवातीला ‘हें बाई’ या शब्दांची गीत गातांना असणारी आवश्यकता येथें दाखविलेली असून पहिल्या चरणाची होणारी पुनरावृत्तीहि हें गीत म्हणतांना कशी केली जाते याची कल्पना दिलेली आहे.

या गीतांतील इतर चरणांना ‘हे बाई’ सारखे अधिक शब्द जोडण्याची गरज नाही. बाकीच्या सर्व ओळी प्रत्येक चरण स्वतंत्रपणें दोन वेळां वरील-प्रमाणें म्हणत पुऱ्या करावयाच्या आहेत.

• • •

देवादिनां यां गाणी

पंली माजी ओवी
ब्रह्मा विष्णु देखा

गाई एका एका
हारोहारीं

दुसरी माजी ओवी
भेटूं दे सावळा

गाईली विठ्ठला
पांडुरंग

तिसरी माजी ओवी
पुरवावी आशेला

गाईन् चौ देशाला
पांडुरंग

चौथी माजी ओवी
विठ्ठला उदारा

संपत्ति सागरा
भेट देशी

पांचवी माजी ओवी
ओवाळीला पति

पांचा पर्णा ज्योति
रुक्मिणीचा

साव्वी माजी ओवी नौगुणी गाईली
पूजा आरंभिली विठ्ठलाची

आठवी माजी ओवी अठ्ठावीस योग
उभा पांडुरंग विटेवरी

नववी माजी ओवी अमृताच्या धारा
गाती मनोहारा विठ्ठाला

भल्या पहांटेच्या वेळीं होणारें विठ्ठलदेवाचें हें नामस्मरण वडीलधाण्यांच्या जीवनाला मोठी सुंदर कळा आणतें. सारें घर या सुंदर भक्तिभावानें पुनीत होऊन जातें. सगळीकडे मांगल्याचा संचार सुरू होतो. त्यामुळें उगवत्या नारायणाचीहि मोठ्या आवडीनें पूजा वांधली जाते—

उगवला नारायण लाल आगीचा भडका
ल्योक दुनियेचा लाडका

उगवला नारायण लाल शेंदराचा खापा
फुले अंगणांत चांफा

उगवला नारायण आला पहाड फोडुनी
दिले सुरंग लावूनी

उगवला नारायण आला केळीच्या कोक्यांतूनी
किरणं टाकीतो अंगणीं

उगवला नारायण सारी उजळे दुनिया
किती लावाच्या समया

आणि त्यानंतर मग दारीं असलेल्या तुळशीसखीची आठवण मनांत घोळूं लागते. तुळस म्हणजे सौभाग्याची देवता. जिवाभावाची मैत्रीण. कृष्णदेवाची सखी. तिच्या पूजेमुळें माणसाचें मन निर्मळ होतें. पाप पळून जातें. पुण्य पदरांत पडतें. भाग्याचें चुडेदान घडतें. म्हणून मायभैनींची माता माउली न संतांची सावली असा तिचा नांवलौकिक होतो.

जें जें घालूं तुळशी वटा
इध पळे चारी वाटा
तुळस वंदावी मावली
संतांची सावली

जें जें घालूं तुळशी आळ
पातकाचं होईल काळ
तुळस वंदावी मावली
संतांची सावली

जें जें घालूं तुळशी पाणी
इध पळे रानींवनीं
तुळस वंदावी मावली
संतांची सावली

जें जें लावूं तुळशीकुंकूं
पूजा करूनी गेली सखू
तुळस वंदावी मावली
संतांची सावली

जें जें लावूं तुळशी गंध
पातक्याचं तुटतिल बंध
तुळस वंदावी मावली
संतांची सावली

अशा वेळीं अगदीं स्वाभाविकपणेंच कृष्णदेवाचें नांव मुखीं येतें. त्याच्या गळ्यांत तुळशीहार जाऊन पडतो. त्याच्या बाळलीलांनीं मनाला भूल पडते. त्याच्या चरित्रकथांनीं जिवाला हुषारी येते. त्या नादांत आपलें मन गोकुळीं जाऊन गौळ्यांचे वाडे शोधित राहतें ! आणि तिथली गौळणींची धांदल वघून त्याला मोठ्या ढंगदार रीतीनें बोलावेंसें वाटतें—

वाई मी झाडीत होतें अंगण कृष्ण मागीत होता कंगन
कुणी धांवा ग धांवा कृष्ण मंदिरीं वाजवी पावा

वाई मी टाकीत होतें सडा कृष्ण मागीत होता पेढा
कुणी धांवा ग धांवा कृष्ण मंदिरीं वाजवी पावा

वाई मी घालीत होतें वेणी कृष्ण मागीत होता फणी
कुणी धांवा ग धांवा कृष्ण मंदिरीं वाजवी पावा

वाई मी वेचीत होतें फूल कृष्ण मागीत होता गूळ
कुणी धांवा ग धांवा कृष्ण मंदिरीं वाजवी पावा

वाई मी घालीत होतें चोळी कृष्ण मागीत होता पोळी
कुणी धांवा ग धांवा कृष्ण मंदिरीं वाजवी पावा

देवादिकांच्या असल्या आठवणी निघाल्या म्हणजे मन कसें प्रसन्न होऊन जातें. गीतांना बहारीची सुरावट लाभते. लोकनृत्याचीहि दुनिया अवचितच प्रकट होते. अशा वेळीं अवचितच महालक्ष्मीच्या पूजेच्या कारणानें शंकरपार्वतीची सांगितली जाणारी कथा तालासुरांत रंगत रहाते. आणि संगीताची एक निराळीच कलाकुसर कानावर आल्यानें मानवी मन समाधान पावतें.

सोन्यानी सुतईन् पानी काढे कोन्ता
शंकर हरी वो माय
केसर दंदनी

पानी काढे कोन्ता हरी न् तठे मनीं
गौराय न्हायनी वो माय
केसर दंदनी

तठे मनीं गौराय न्हायनी न् पिवया
पितांवर नेसनी वो माय
केसर दंदनी

पिवया पितांवर नेसनी न् अंगीं
काचोई घातली वो माय
केसर दंदनी

अंगीं काचोई घातली न् कपाळीं
कुंकवाची चिरी वो माय
केसर दंदनी.....

स्व र ले ख न

देवादिकांचीं गाणीं

१

ताल - केरवा

<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>नीं</u>	<u>ऽ</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>नीं</u>	<u>सा</u>	<u>ऽ</u>
१		+		१		+			१			+	
पै	ली	मा	.	झी	ओ	वी	ऽ	.	गा	.	ई	ए	.
<u>सा</u>	<u>सा</u>	<u>सा</u>	<u>ऽ</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>नीं</u>	<u>ऽ</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	
१		+		१		+		१		+			
का	ए	का	.	ब्र	ह्मा	वि	.	ण्णु	दे	खा	.	.	.
<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>नीं</u>	<u>सा</u>	<u>ऽ</u>	<u>सा</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>					
१			+		१		+						
हा	.	रो	हा	.	री	.	.	.					

टीप : हें ओवीगीत याच पद्धतीनें सर्व ओव्या घेऊन गावयाचें असतें.

देवादिकांचीं गाणीं

२

ताल - केरवा

<u>सा</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	<u>ऽ</u>	<u>रे</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	<u>ऽ</u>	<u>रे</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	<u>ऽ</u>	<u>धं</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>
१		+			१		+			१		+			१		+		
उ	ग	व	ला	.	ना	रा	य	ण	.	ना	रा	य	ण	.	ला	ल	शें	द	.
<u>रे</u>	<u>सा</u>	<u>सा</u>	<u>धं</u>	<u>ऽ</u>	<u>नीं</u>	<u>सा</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>धं</u>	<u>धं</u>	<u>ऽ</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ऽ</u>
१		+			१		+			१		+		१		+			
.	रा	.	च्या	.	खा	पा	स	खे	.	ग	डे	.
<u>ग</u>	<u>ग</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	<u>ऽ</u>	<u>रे</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	<u>ऽ</u>	<u>रे</u>	<u>सा</u>	<u>रे</u>	<u>ग</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>	<u>ऽ</u>
१		+			१		+			१		+			१		+		
रा	धि	का	.	शें	द	रा	च्या	.	ला	ल	खा	पा

धं	सा	रे	रे	ग	रे	सा	S	धं	S	नीं	सा	S	S	S	S
१		+			१		+		१		+		१		+
फु	ले	अं	ग	.	.	णां	.	त	.	चां	फा

टीप : हें ओवीगीत गातांना प्रत्येक ओवीच्या दोन चरणानंतर 'सखे गडे राधिका' ही एक ओळ नवीन घेऊन वरील स्वरलेखनाप्रमाणें गावयाची पद्धत आहे. या गीतांतील प्रत्येक ओवी याच पद्धतीने गावयाची आहे.

देवादिकांचीं गाणीं

३

ताल - केरवा

धं	सा	रे	ग	म	ग	रे	रे	ग	रे	सा	नीं	सा	S	धं	सा	रे	ग	म	ग	
१		+				१				+				१		+				
जें	जें	घा	.	ळूं	.	तुळ	शी	.	व	.	टा	.	वि	घ्न	प	.	ळें	.	.	
रे	ग	रे	नीं	सा	धं	धं	S	रे	रे	रे	ग	रे	सा	सा	नीं	S	सा			
१			+		१			+					१		+					
चा	री	.	वा	टा	तुळ	.	स	वंदा	.	.	वी	.	मा	.	व					
रे	S	रे	ग	प	म	ग	रे	ग	S	रे	सा	S	रे	रे	S	ग	रे	नीं	सा	S
१		+				१		+			१		+				१		+	
ली	.	सं	.	ता	.	ची	.	सा	.	व	ली	.	तुळ	.	स	वंदा	वी	.	.	.
S	S	S	S																	
१			+																	

टीप : तुळशीवदलचें हें गीत याच रीतीनें प्रत्येक ऋडवें घेऊन अशा पद्धतीनें गाइलें जातें. अशा प्रकारचें गीत प्रामुख्यानें वारकरी स्त्रिया गातात.

देवादिकांचीं गाणीं

४

ताल - केरवा

S	S	S	नीं	नीं	सा	रे	ग	ग	ग	ग	ग	ग	ग	ग	प	रे	ग	ग	ग	ग			
१			+			१					+					१							
.	बाई	मी	झा	डि	त्	हो	तें	अं	ग	ण्	कृ	ष्ण	.	मा	गि	त्	हो	ता

ग० ग० ग० ग० ग० रे सा रे ऽ ग रे सा सा रे सा नीं ऽ ऽ नीं सा
 + १ ३ १ +
 कं ग ण् कु णी . धां वा . ग . धां . . . वा . . कृ ष्ण
 रे ग ग ग रे रे रे ग रे सा नीं सा रे सा नीं नीं सा
 १ + १ +
 मं दी . रीं वा ज . वी . पा . . . वा कृ ष्ण
 रे ग ऽ म ग रे रे ऽ ग रे सा ऽ सा नीं नीं सा
 १ + १ +
 मं दी . रीं वा ज . वी . पा . वा वा ई मी

टीप : ही गौळण गातांना प्रत्येक कडवें याच प्रकारचें स्वरलेखन ठेवून गावयाची पद्धति आहे.

देवादिकांचीं गाणी

५

ताल - केरवा

धं धं ऽ सा सा सा सा सा सा रे रे ग रे सा सा
 १ + १ +
 सो न्या . नी सु त ई न् पा नी का ढे को न् ता
 सा रे रे रे सा रे ऽ ग रे ऽ ऽ ऽ सा रे रे सा रे ग
 १ + १ + १ +
 शं . क र ह री . वो मा . . य के स र दं द -
 म ऽ ग रे सा रे ग ग सा रे सा ऽ ऽ ऽ
 १ + १ + १ +
 नी . . . के स र दं द नी . . .
 सा रे रे सा रे ग म ऽ ग रे सा रे ग ग सा रे सा ऽ ऽ ऽ
 १ + १ + १ + १ +
 के स र दं द ऽ नी . . . के स र दं द नी . . .

टीप : हें लोकगीत मुख्यतः झिम्मा घालतांना म्हटलें जातें. ह्या गीताची भाषा खानदेशांतील अहिराणी आहे. या गीताचें प्रत्येक कडवें याच पद्धतीनें म्हणावयाचें आहे. हें गीत या रीतीनें आणखी कितीतरी कडवीं घेत पुढें सरकतें. म्हणजे शंकरपार्वतीची कहाणी संपेपर्यंत तें लांबतें.

मानवी मन हें जन्मतःच वाडवडिलर्जित ।असे कांहीं संस्कार घेऊन जन्माला येत असते. ह्या संस्कारांना त्या जन्मदात्या घराण्याची म्हणून कांहीं पार्श्वभूमि असते. त्यामुळे ह्या संस्कारांचा योग्य तो विकास घडावा या प्रामाणिक भावनेने त्या घरची वडीलधारी मंडळी काळजी घेतात. त्यासाठी आपल्या मुलाबाळांच्यापुढे ही मंडळी लोकगीतांतील दाखले ठेवतात. अशा वेळी त्यांच्याकडून होणारी संगीताची आराधना मोठी अपूर्वाईची असते.

वाजे चौघडा रुणझुण
 आला ग हादगा पावणा
 दारीं तुळस दवणा
 जाई जुई शेवंती दुपारीं
 फुले ग नाना परी
 हार गुंफिते कुसरी

वहातें मी हादग्या परी
 हादगा देव मी पूजीतें
 सखयांना बोलावीतें
 हादगा देव मी पूजीतें
 लवंगा सुपाऱ्या वेलदोडे
 करून ठेवले विडे
 आणखीन् दुधांतले दुधपेढे
 वहातें मी हादग्यापुढें
 हादगा देव मी पूजीतें
 सखयांना बोलावितें
 हादगा देव मी पूजीतें

नव्या वर्षातील नवजीवनाचें स्वागत करतांना हस्तनक्षत्राची बांधली जाणारी ही पूजा त्या कारणानेंच घरच्या मुलीबाळींना विशेष आवडते. मुसळधारीच्या उभारीनें येणारें हस्तनक्षत्र वर्षभराचें जीवनोपयोगी पाणी उपलब्ध करून देतें. त्यामुळें वाजत गाजत येणारा हस्ताचा पाऊस जणुं सनईचौघड्याचें संगीतमय जग उभें करूं पहातो ! अशा वेळीं घरीं पावणा होऊन येतेल्या हादग्यादेवाची चाहूल लागते. एवढेंच नाही तर आपल्या भावी जीवनाचा खेळ सुखासमाधानाचा मांडून दे अशी त्याला विनंती देखील केली जाते ! त्या कारणानें रोजच्या वाढत्या क्रमानें आळविलीं जाणारीं असलीं हादग्याचीं गाणीं संगीताची एक आगळीच दुनिया उभी करून सोडतात.

ती ग माजी ग ओवी पहिली वाई मी
 तुळशीला घाली वटा
 त्या ग तुळशीचं नांव घेतां वाई
 पाप पळालं चारी वाटा
 ती ग माजी ग ओवी दुसरी वाई मी
 तुळशीला घाली आळं
 त्या ग तुळशीचं नांव घेतां वाई
 पाप पळालं रानोमाळ

ती ग माजी ग ओवी तिसरी वाई मी
तुळशीचं लावी रोप

त्या ग तुळशीचं नांव घेतां वाई
पाप पळालं आपोआप

ती ग माजी ग ओवी चवथी वाई मी
तुळशीला घाली पाणी

त्याग तुळशीचं नांव घेतां वाई
झाली पातईकाची धनी

ती ग माजी ग ओवी पांचवी वाई मी
तुळशीला लावीं कुंकू

त्या ग तुळशीचं नांव घेतां वाई
वैकुंठीचा ये नायकू

कृष्णदेवाची सखी झालेली तुळस म्हणजे स्त्रियांची एक जिवलग मैत्रीण. वडीलधान्यांना तिचा मोठा आधार. तिच्या सेवेमुळे घरांत आनंद नांदतेला, मुलींवाळींना चांगला नवरा मिळतेला, पापपुण्याची बेरीज होतीली. तुळशीपूजेमुळे चांगले दिवस येतात ही भावना. म्हणून तिच्या कारणाने दारीचे अंगण सजविले जाते. तिच्या ठायीं नारायणाचे दर्शन घेतले जाते ! त्यामुळे तुळशी भोवतीं फेऱ्या घालतांना आळविलीं जाणारीं हीं संस्कारगीतें मारी समाधानाने म्हटलीं जातात.

पैल्या मासीं रुक्मिणीशीं आली शिसारी अन्नाची
बाग केळी नारळीची त्रिपन केळी बकुळीची
केळी ताकीत माळ्याला दिवस सोनीयाचा आला
कृष्ण पूसे रुक्मिणीला दिवस सोनीयाचा आला

दुसऱ्या मासीं भिमकतनया चढलीसे गर्भछाया
हर्षयुक्त यादवराया पालटली सर्व काया
प्रभु हर्ष मनीं झाला दिवस सोनीयाचा आला
कृष्ण पूसे रुक्मिणीला दिवस सोनीयाचा आला

तिसऱ्या मासीं भिमकवाळी घालीतसे चीरचोळी
पाट समया रांगूंयीळी भोजनाला गूळपोळी
भोजनासी उशीर झाला दिवस सोनीयाचा आला
ऋण पूसे रुक्मिणीला दिवस सोनीयाचा आला

चवथ्या मासीं उभी द्वारीं पुशी द्वारकिच्या नारी
विनोद करी नाना परी लाजे रुक्मिणी सुंदरी
गजरा वेणीमंदीं घाला दिवस सोनीयाचा आला
ऋण पूसे रुक्मिणीला दिवस सोनीयाचा आला

पांचव्या ग महिन्यांत दिला मंडप वागेंत
पांची पक्कान्नांचा थाट पंक्ति बसल्यात अचाट
मधीं वसवा रुक्मिणीला दिवस सोनीयाचा आला
ऋण पूसे रुक्मिणीला दिवस सोनीयाचा आला

नऊ महिने नऊ दिवस झाली रुक्मिणी प्रसूत
वाळ जन्मलें मदन जैसे सूर्याचें किरन
चांद लाजूयिना गेला दिवस सोनीयाचा आला
ऋण पूसे रुक्मिणीला दिवस सोनीयाचा आला

या प्रकारच्या विविध सोपस्कारांनीं गर्भवतीचा जीव सुखावतो. कोडकौतुक पुरविलें जातें. नव्या वाळाच्या मनावर नकळत संस्कार घडविले जातात. त्याच्या स्वागताची तयारी होते. अशा वेळीं मानवी जीवनाचा जणुं सर्वांगीण विकास घडत राहतो. मानवी मनांतील इच्छाआकांक्षांची परिपूर्ति होत जाते. त्यामुळें सामुदायिक रीतीनें म्हटलीं जाणारी हीं या परीचीं 'डोहाळे' सांगणारीं गीतें स्त्रीजीवनांत मोठी सुंदर कल्पना घेऊन येतात.

चल ग सये वारुळाला चल ग सये वारुळाला
नागोवाला पूजायाला चल ग सये वारुळाला
ताज्या लाह्या वेचायाला हळदकुंकू वहायाला
चल ग सये वारुळाला चल ग सये वारुळाला

या ग या गडयिनी	या ग या मैतरणी
तेल्या तांबोळीच्या वाई	वाण्या वामणाच्या वाई
जमूनिया साऱ्या जणी	जाऊं वाई न्हवणा
जिथं पाय टेवूं वाई	तिथं उठल् दौणा
चल ग सये वारूळाला	चल ग सये वारूळाला
नदीच्या पल्याड ग	दामाजी सोनार
त्यानं वाई घडविला	वांगडिचा जोड
लेग लेग लेग लेकी	कशी लेवूं सांग दादा
घरीं माऱ्या नंदा जावा	करतील हेवा दावा
चल ग सये वारूळाला	चल ग सये वारूळाला...

नागपंचमीच्या सणाच्या वेळचें हें गीत सामान्य स्त्रियांच्या जीवनांत केवदा तरी सुंदर संस्कार पेरून टाकतें. खेळ खेळनांना जातिभेद मानावयाचा नाहीं, आणि घरांत सर्वांना दागिने असल्याशिवाय एकटीनेच काहीं अंगावर अलंकार म्हणून घालावयाचे नाहीं, ही मोठी घेग्याजोगी गोष्ट या गीतानें सुचविली आहे. शिवाय पाऊल पडेल त्या जागेवर दवणा नांवाची सुवासिक वनस्पति उभी राहिल ही आत्मविश्वासाची व महाराष्ट्रीय स्त्रीच्या सामर्थ्याची इथें होगारी भाषाहि वाखाणण्यासारखी आहे. त्यामुळें मराठी माणसाची अस्मिता वाढविणारे मंगीताचे स्वरहि या गीताची शान राखतात. त्या कारणानें माणुसकीचा महान् मंगल आविष्कार घडवीत घराण्याची चालरीत सांगत आणि सर्व दागिन्यांची नोंद होईपर्यंत हें गीत पुढें पुढें सरकत रहातें.

अशा वेळीं या प्रकारचीं अनेक गीतें गातांना स्वाभाविकच कृष्णदेवाच्या चरित्रानें माखलेलीं गीतेंहि स्त्रियांच्या ओठांवर खेळूं लागतात. त्यामुळें कृष्णदेवाच्या गोमातेचें दर्शन घेतांना मनाला विलक्षण हुरूप चढतो. आणि अचिंतच मानवी मनाला एखाद्या वेगळ्याच साक्षात्कारामुळें भासून गेल्याचें समाधान लाभतें. त्या कारणानें कृष्णदेवाच्या गोमातेचा महिमा सांगणारें गीतहि मोठें व्हारीचें संगीत जनलोकांच्या पुढ्यांत ठेवतें.

गाई चरती जमुना तीरीं

तिला राखन कृष्ण हरी ग....

गोकूलच्या नारी

गाईं भरुनी गाईंचीं शिंगं
जशीं महादेवाचीं लिंगं ग....

गोकूळच्या नारी

गाईं भरुनी गाईंची मांडी
जशीं पालखीची दांडी ग....

गोकूळच्या नारी

गाईं भरुनी गाईंचे कान
जसें नागवेलीचें पान ग....

गोकूळच्या नारी

गाईं भरुनी गाईंचा गळा
जसा महादेवाचा मळा ग....

गोकूळच्या नारी

गाईं भरुनी गाईंची कास
धार काढीतो हराचा दास ग....

गोकूळच्या नारी

गाईं भरुनी गाईंचं दावं
हात जोडित सर्वां जावं ग....

गोकूळच्या नारी

गराडा संग्रहालय, ठाणे.

अनुक्रम

वि:

आप

बो वि

3. 10. 1954.
3. 10. 1954.

3. 10. 1954.
3. 10. 1954.

स्व र ले ख न

संस्कार गीतें

१

ताल - केरवा

नीं	सा	रे	रे	म	ग	ऽ	रे	सा	सा	नीं	सा	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ		
+		१			+			१		+			१		+		
वा	जे	चौ	घ	ऽ	डा	.	.	रु	ण	झू	ण		
ग	ग	ऽ	रे	ग	ग	म	ग	ग	रे	नीं	सा	रे	रे	ऽ	म	ग	रे
१				+			१		+			१				+	
आ	ला	.	ग	हा	द	गा	पा	व	णा	दा	रीं	तु	ळ	ऽ	.	स	.
सा	नीं	सा	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ										
१		+		१		+											
द	व	णा										

टीप : हें भोंडल्याचें—हादग्याचें—एक लोकप्रिय गीत आहे. या गीताची धाटणी इतर भोंडल्याच्या गीतांपेक्षां निराळी आहे. हें गीत याच रीतीनें संपूर्ण गावयाचें असतें. या गीताची स्वररचना सर्वांच्या परिचयाची आहे. त्यामुळें हें गीत गातांना मूळची ही स्वरांची बैठक कायम ठेवून तें उत्तम रीतीनें व आपापल्या परीनें गांवोगांव म्हटलें जातें. म्हणून क्वचित प्रसंगीं स्वरलेखनांतहि किंचितसा फरक होणें शक्य असतें.

संस्कार गीतें

२

ताल - केरवा

रे	ऽ	रे	ग	ग	ग	म	ग	रे	रे	ऽ	ग	ग	म	ग
१				+				१				+		
ती	ऽ	ग	मा	.	झी	ग	.	ओ	वी	.	प	ही	ली	.
रे	रे	रे	ग	ग	ग	ग	रे							
१			+											
बाई	मी	तु	ळ	शी	ला	.								

सा	रे	S	सा	सा	सा	S	S	S	S	पं	S	पं	नीं	S	नीं	सा
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१			+			१		+		१				+		
घा	ली	·	व	टा	·	·	·	·	·	वा	ई	मी	तु	ळ	शी	ला

सा	रे	S	सा	सा	S	रे	रे	रे	ग	ग	ग	मु	ग	रे	सा	रे	S	सा	सा	S
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१			+			१			+										+	
घा	ली	·	व	टा	·	वा	ई	मी	तु	ळ	शी	ला	S	S	घा	ली	·	व	टा	·

S	S	S	S
१		+	
·	·	·	·

टीप : हे तुळशीवदलचें ओवीगीत तुळशीच्या झाडाभोंवतीं फेरी घालीत भक्तिभावानें म्हटलें जातें. या गीतांतील सर्व ओव्या याच रीतीनें प्रत्येक ओवी घेऊन म्हणतात.

संस्कार गीतें

३

ताल - केरवा

S	सा	नीं	सा	प	प	S	प	ध	नी	ध	प	म
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१				+		१				+		
·	पै	·	ल्या	मा	सीं	·	रु	क्	मी	णी	·	शी

S	ग	S	रे	ग	सा	सा	S	रे	म	ग	रे	सा
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१				+			१			+		
·	आ	·	ली	शी	·	सा	·	री	अ	ना	·	ची

टीप : हे एक डोहाळ्याचें गाणें आहे. या गाण्याची ही पहिली ओळ आहे. संपूर्ण गीत गातांना याच रीतीनें प्रत्येक ओळ म्हटली जाते.

संस्कार गीतें

४

ताल - दादरा

सा	सा	रे	सा	नीं	S	सा	S	रे	रे	ग	S
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१			+			१			+		
च	ल्	ग	स	ये	·	वा	·	रु	ळा	ला	·

सा	सा	रे	रे	ग	रे	सा	सा	ऽ	सा	सा	सा	ऽ
१			+				१			+		
च	ल्	ग	स	ये	.	.	वा	.	रू	ळा	ला	.

टीप : हें गीत नागपंचमीचें आहे. न्हवण भरून घोळ्यामेळ्यानें मुली-वाळी हें गीत गातात. नदीवर जाऊन नागाची पूजा करावयाची ही पार्श्वभूमि. या गीताची म्हणण्याची ढव सामान्यतः एखाद्या सैनिक गीतासारखीच आहे ! (मार्चिंग सॉंग !) त्यामुळें या रीतीनें प्रत्येक ओळ म्हणतांना आवश्यक तेथें स्वरांचें सप्तकाहि नकळत बदलून जातें ! किंवा एखादा शब्द उंच स्वरांत—वरच्या सप्तकांत—म्हटला जातो. पण स्वरांची एकूण मूळ बैठक हीच राखली जाते. मात्र या गीतांतील प्रत्येक शब्द एका विशिष्ट ढंगांत उच्चारल्या-खेरीज तें कानाला गोड वाटत नाहीं !

संस्कार गीतें

५

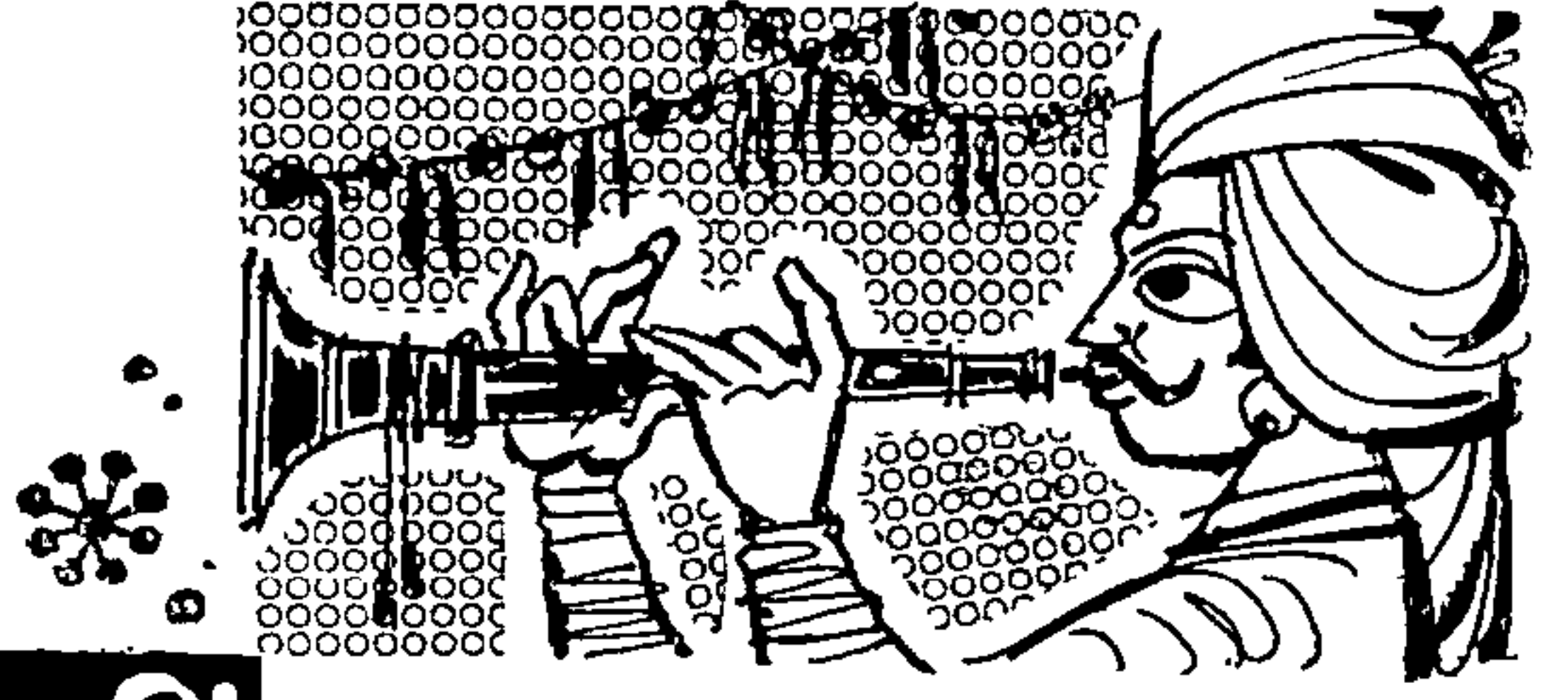
ताल — केरवा

ऽ	ऽ	ऽ	सा	नीं	सा	रे	ऽ	रे	रे	ग	म	ग	रे	ग	ऽ	रे	सा	सा	निं
१		+			१			+					१			+			
.	.	.	गा	ई	च	र	.	ती	ज	मु	ना	.	ति	री	.	.	ग	गा	ई

सा	रे	ऽ	रे	रे	ग	म	ग	रे	ग	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	सा	नीं
१			+					१		+			१		+	
च	र	.	ती	ज	मु	ना	.	ती	रीं	ति	ला

सा	रे	रे	रे	सा	नीं	नीं	सा	रे	ऽ	रे	ग	ग	रे	सा	रे	नीं	सा	ऽ	ऽ	ऽ
१		+				१		+		१			+				१		+	
रा	ख	ण	कृ	ष्ण	.	ह	री	ग	.	गो	कु	ळ	च्या	.	ना	.	री	.	.	.

टीप : हें गीत झिम्मा घालतांना म्हणतात. या गीताचें प्रत्येक कडवें याच रीतीनें म्हटलें जातें. कोणी कोणी या गीताचा उपयोग टिपण्या खेळतांनाहि करतात.

लव्हाचीं भाणीं

मांडवाच्या दारीं हळदीवाईचं वाळवान
 नवऱ्या वाळाचं केळवान
 मांडवाच्या दारीं हलग्या शिंग्याची एक घाई
 नवरा कळशी पाणी न्हाई
 मांडव घातीला ग सये निच्चळ जाईचा
 छंद नवऱ्याच्या आईचा

एखाद्या घरांत लग्नकार्य निघालें म्हणजे त्या घरांतील बायकामाणसांची धांदल उडून जाते. लग्नगांठ बसवावयाची म्हणजे दोन अनोळखी जिवांचें मधुर मीलन घडवावयाचें. जन्मभर एकमेकांशीं एकनिष्ठ रहावयाची त्यांनीं शपथ घ्यावयाची. त्यामुळें घरांत लग्नाची बातमी आली कीं, सारें घर आनंदानें भरून जातें. दारीं सनई-चौघडा झडूं लागतो. हौस-मौज धा धावून

पुढें येते. सुंदर सुंदर गीतांच्या मंगलाक्षता दाही दिशांनीं फेकल्या जातात. विविध प्रकारच्या चालीरीतींचा मेळावा वसतो.

दारीं उभारलेल्या मंडपांत हळदीचें दळण निघालें म्हणजे नवरीच्या साडीची भाषा होते. अशावेळीं काळजांतील आनंद स्वरविलासांनीं सजून उठतो. आणि अवचितच कोंकणांतील कोडकौतुक साजिवंत होत पुढें येतें—

देवळाचे दारीं कोगवीवर कोगवा

दाटली वो दाटली वो

ती कोगवा तोडूनी भरील्या परड्या

सयांच्या साड्या रंगविल्या वो रंगविल्या वो

ती साडी नेसली चंद्राची भारजा न्

तुळशी पुंजायला गेली वो गेली वो

तुळशी पुंजतांना चांदसूर्या पुसतो

साडीचं मोल काय बोला वो बोला वो

दोन लाख साडी न् लाखाची चोळी

चुड्याला गणीत न्हाई वो न्हाई वो

त्यामुळें एवढ्या तोलामोलाची साडी आणणारीं माणसें केवढ्या मोठ्या घरचीं असलीं पाहिजेत; आणि त्या माणसांचें घराणेंहि केवढें मोठें असलें पाहिजे, याची स्वाभाविकच चर्चा होते. त्या संदर्भांत मग थोरा मोठ्यांना आवर्जून निमंत्रण जातें.

आवातनं गेलं पाटलाच्या देवा

पाटलाच्या देवानं येवावं

नवऱ्याला हळद लावावी

आवातनं गेलं चांद सूर्या देवा

चांद सूर्या देवानं येवावं

नवरीला हळद लावावी

आवातनं गेलं नऊलाख देवा
नऊलाख देवानं येवावं
नवऱ्याला हळद लावावी

आवातनं गेलं भवानी आईला
भवानी आईनं येवावं
नवरीला हळद लावावी

आवातनं गेलं गण गोतायाला
गण गोतायांनीं येवावं
नवऱ्याला हळद लावावी

अशा वेळीं मग थाटामाटानें 'घाणा' भरला जातो. घरच्या वैभवाची भाषा निघते. लगीनघरची शान ऐकविली जाते. कल्पनेच्या साम्राज्याचा भरघोस कारभार मग तेथें सुरू होतो—

घाणा ग भरीयीला	खंडीभर गव्हायाचा
मंडप मोतीयांचा	दणका थोर
घाणा ग भरीयीला	सच्चा खंडी भातायाचा
उदंड गोतायाचा	नवरा वाळ
घाणा ग भरीयीला	खंडीभर जिऱ्यायाचा
मंडप हिऱ्यायाचा	लखलखाट
घाणा ग भरीयीला	पांच कुडवांतीयींनीं
सवाष्णी मानापानीं	पांच येती
घाणा ग भरीयीला	सुपाच्या ग तेजांनीं
सूर्याच्या किरणीं ग	उल्हासला

त्या नादांत हळूहळू तिथें मग पाव्हण्यारावळ्यांची वर्दळ सुरू होते. त्यांच्या मुखीं देवादिकांच्या, पैपाहुण्यांच्या, शेजारपाजाऱ्यांच्या अशा चालीरीतींचीं ब्रोलणीं घुसूं लागतात. त्या पार्श्वभूमीवर दारींचा सनईचौघडा

रंगत राहतो. वैभवाचीं बोलणीं करतो. प्रीतिविवाहाची कृष्णदेवाची कहाणी आळवतो. घोळ्यामेळ्यानं सर्वांची सुरावट त्या कहाणीशीं एकजीव होऊं पहाते.

नेत्रींचें अंजन	हाताची लेखणी
पत्रिका रुक्मिणी	लिहीतसे
लिहूनी पत्रिका	देऊं कोणा हातीं
यावें रातोरतीं	यादवराया
येऊनी उतरावें	अंविकेच्या स्थळीं
शिणगार पाठवावा	रुक्मीणीशी
अंविकेच्या गळां	नवरत्नाच्या माळा
वर दे ग सावळा	द्वारकेचा
कृष्णजी सारीखे	वर देग अंविके
मोत्यांचे झुबूके	वाहिन तुला....
वाजंत्री तनमने	उडती गगनें
वर्षती मेघन्ने	वसंतेसी...
मांडवाची शोभा	फाकलीसे प्रभा
भिमकी पद्मनाभा	समपीली...

अशा वेळीं घरांतील नवरा मुलगा विवाहासाठीं तयार होतो. देव-दर्शनाला जाण्यासाठीं निघतो. नक्षत्रमाळा सजविल्या जातात. चवऱ्या डोळूं लागतात. छत्र धरलें जातें. संगीताला वहर येतो. वाजंत्रीं वाजूं लागतात. कृष्णदेवाच्या रूपानें नवऱ्याची पारख केली जाते. त्या कारणानें त्या घरचीं वायकामाणसें भल्या मनानें व आनंदानें जगाला जाहीर करतात—

कृष्ण देवजी देवजी नवरा झाला
शिरीं वाशिंग वाशिंग तुरा या लेला
मोडीव मंदील मंदील भगवान लेला
कृष्ण देवजी देवजी नवरा झाला

कृष्ण ग देवाच्या देवाच्या नवरीसाठीं
 पैजान घडवीले घडवीले मध्यान रातीं
 पुतळ्या घडवील्या घडवील्या नानाया परी
 कृष्ण देवजी देवजी नवरा झाला

एवढ्या मध्यान मध्यान मध्यान रातरीं
 तोडे घडवीले घडवीले नानाया परी
 नवरा स्वारजी स्वारजी वारूव झाला
 कृष्ण देवजी देवजी नवरा झाला

शेलकं वराड वराड मागं जी चालं
 भोंवतीं चालल्या नक्षत्रमाळा
 शिरीं धरीली धरीली अव्दायागिरी
 कृष्ण देवजी देवजी नवरा झाला

या आनंदाच्या क्षणाला त्या घरची वरमाय अशा तालांत नू अशा
 झोकांत घरांतून आंत वाहेर करीत असते कीं, त्याचें वर्णन करावें कुणीं? आणि
 त्यावद्दल बोलावें तरी कोणत्या शब्दांनीं? तिचा मानपान मोठा. गांवभर त्याचा
 पिटतो डंका. तरीपण चारचौघी काय सांगतात तें ऐका—

आन् ती मिरविती वरमाई
 पायघड्यांनीं वरी जाई

आन् ती मिरविती वरमाई
 पिवळ्या पायानं दारीं येई

आन् ते घोडे नी सांडणीस्वार
 वाजे नौवत घनघोर

बाई त्या पालख्या अव्दागिरी
 कसा उडवीती भडीमार

हवई नळा नी फुलबाजा
 ताशा वाजंत्र्याचा बाजा

वाई त्या विहिणीचा केवढा थाट
 रांगोळी पुढं ग फिरकी पाट
 हंज्या लावील्या तीनशें साठ
 उदवच्यांचा ग घमघमाट
 आन् ती लावीती वास तेलं
 शिकेकाईची धमायील

300-15

स्व र ले ख न

१२५०६

लग्नाचीं गाणीं

१

ताल - केरवा

ग	ग	रे	रे	ग	ग	म	ग	रे	रे	रे	ग	ग	रे	सा	रे	सा	नीं	S	S	S		
१		+		१		+		१		+		१		+		१		+				
मां	ड	वी	ग	वा	च्या	.	दा	रीं		ह	ळ	दी	.	वा	ई	.	चं	.	.	.		

सा	सा	रे	ग	रे	S	S	S	ग	ग	ग	रे	सा	रे	नीं	सा	S	S	S	
१		+		१		+		१		+		१		+		१		+	
वा	ळ	वा	न	ग	.	.	.	ह	ळ	दी	वा	.	ई	.		चं	.	.	.

ग	ग	रे	रे	ग	ग	रे	रे	ग	ग	ग	रे	सा	रे	सा	नीं	S	S	S	
१		+		१		+		१		+		१		+		१		+	
वा	ई	चं	ग	वा	ळ	वा	न	न	व	च्या	.	वा	ळा	.	चं	.	.	.	

नीं	सा	रे	ग	म	ग	रे	S	S	S	ग	ग	ग	रे	सा	रे	नीं	
१		+				१		+		१				१		+	
के	ळ	वा	.	न	.	ग	.	.	.	न	व	च्या	.	वा	ळा	.	

सा	S	S	S
१		+	
चं	.	.	.

टीप : जात्यावर बसून हळद दळतेवेळीं म्हणावयाच्या ह्या ओव्या आहेत. यांपैकीं ही पहिली ओवी गातांना शब्दांमधून होणारा बदल, मध्येच येणारा एखादा नवीन शब्द, आणि तीच ती ओळ आवश्यक तेथें पुन्हां पुन्हां म्हणायची घाटणी अवश्य लक्षांत घेण्याजोगी अशी आहे. त्याखेरीज ह्या ओवीचें गायन व्यवस्थित होत नाहीं. या पुढील सर्व ओव्या याच रीतीनें येथें म्हणावयाच्या आहेत.

लग्नाचीं गाणीं

२

ताल - केरवा

धं धं धं धं सा सा सा सा सा रे रे ग रे सा सा
 १ + १ +
 दे व ला . चे दा रीं को ग बी व र को ग वा
 सा सा रे ग रे ऽ म रे ऽ रे सा सा ऽ
 १ + १ +
 दा ट ली . वो . दा ट् . ली . वो .

टीप : गीत झिम्मा घालतांना देखील म्हणतात. या गीताच्या सर्व ओळी विशिष्ट रीतीने शब्दोच्चार ठेवीत याच पद्धतीने म्हटल्या जातात.

लग्नाचीं गाणीं

३

ताल - दादरा

सा रे रे रे म ग रे सा सा सा रे रे म ग रे ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
 १ + ? + १ +
 आ वा त नं . गे लं . पा ट ला च्या . दे वा
 सा रे रे म ग सा रे सा नीं धं पं धं सा सा रे रे म ग रे ऽ
 १ + १ +
 पा ट ला . . च्या दे . वा नं . ये . . वा . . वं .
 सा रे रे म ग रे सा रे सा नीं धं पं धं सा सा रे ग रे सा सा ऽ
 १ + ? +
 न व च्या . . ला . ह . ल . द ला . . वा . . वी .

टीप : हें ओवीगीत गातांना वर दिल्याप्रमाणे पहिली व तिसरी ओळ दोनदां घेऊन तें म्हणावयाचें असतें. मधली ओळ मात्र एकदांच म्हणावयाची आहे. बाकीच्या सर्व ओव्या याच पद्धतीने म्हटल्या जातात.

लग्नाचीं गाणीं

४

ताल - केरवा

सा रे म ग रे सा सा रे रे रे सा रे म ग रे सा सा रे रे रे
 १ + १ + १ + १ +
 घा णा . ग . भ री . यी ला खंडी . भ र ग व्हा . या चा
 पं नीं नीं नीं ऽ नीं सा रे ग रे रे सा रे नीं सा ऽ ऽ ऽ
 १ + १ + १ + १ +
 मं . ड प . मो ती यां चा द ण् का था . र . . .

टीप : लग्नमंडपांतील गहूं अगर तांदूळ उखळांत घालून सडावयाचे वेळीं हें गीत म्हणतात. या गीतांतील सर्व ओव्या याच रीतीनें म्हणावयाच्या आहेत.

लग्नाचीं गाणीं

५

ताल - केरवा

पं नीं सा रे ग रे सा रे नीं सा ऽ सा रे म ग रे सा सा रे रे रे
 १ + १ + १ + १ +
 ने त्रीं चें . . . अं ज . न . हा ता . ची . ले ख . णी .
 रे रे म ग रे सा रे ग रे नीं नीं सा रे ऽ ग रे सा नीं सा ऽ ऽ ऽ
 १ + १ + १ + १ +
 प त्री . का . ह क्मी . . णी . लि ही . त . . . से . . .

टीप : ह्या गीतांतील प्रत्येक ओवी याच रीतीनें म्हणावयाची आहे.

लग्नाचीं गाणीं

६

ताल - केरवा

धं सा रे ग प म ग ऽ रे सा रे ग रे सा नीं धं नीं
 १ + १ + १
 कृ ण दे . व . जी . . दे व . . जी . . .
 सा रे ग रे नीं सा ऽ सा ऽ प प प धु नी ध
 + १ + १ +
 न व . . रा झा . ला . कृ ण दे व . . .

प प म ग रे ग रे सा नीं सा रे ग रे नीं सा ऽ सा ऽ
 १ + १ + १ +
 जी . दे व जी . . . न व . . रा झा . ला .

टीप : या गीतांतील 'कृष्ण देवजी नवरा झाला' ही एकच ओळ या प्रकारें दोन रीतींनीं लागोपाठ म्हणावयाची आहे. बाकीच्या सर्व ओळी 'कृष्ण देवजी नवरा झाला' या ओळीच्या पहिल्या स्वरलेखनाप्रमाणेंच फक्त म्हणावयाच्या आहेत.

लशाचीं गाणीं

७

ताल - केरवा

धं सा सा सा सा सा रे ग रे सा सा ऽ रे सा नीं धं
 १ + १ +
 आ न् ती मि र वि ती . . व र . मा ई . .

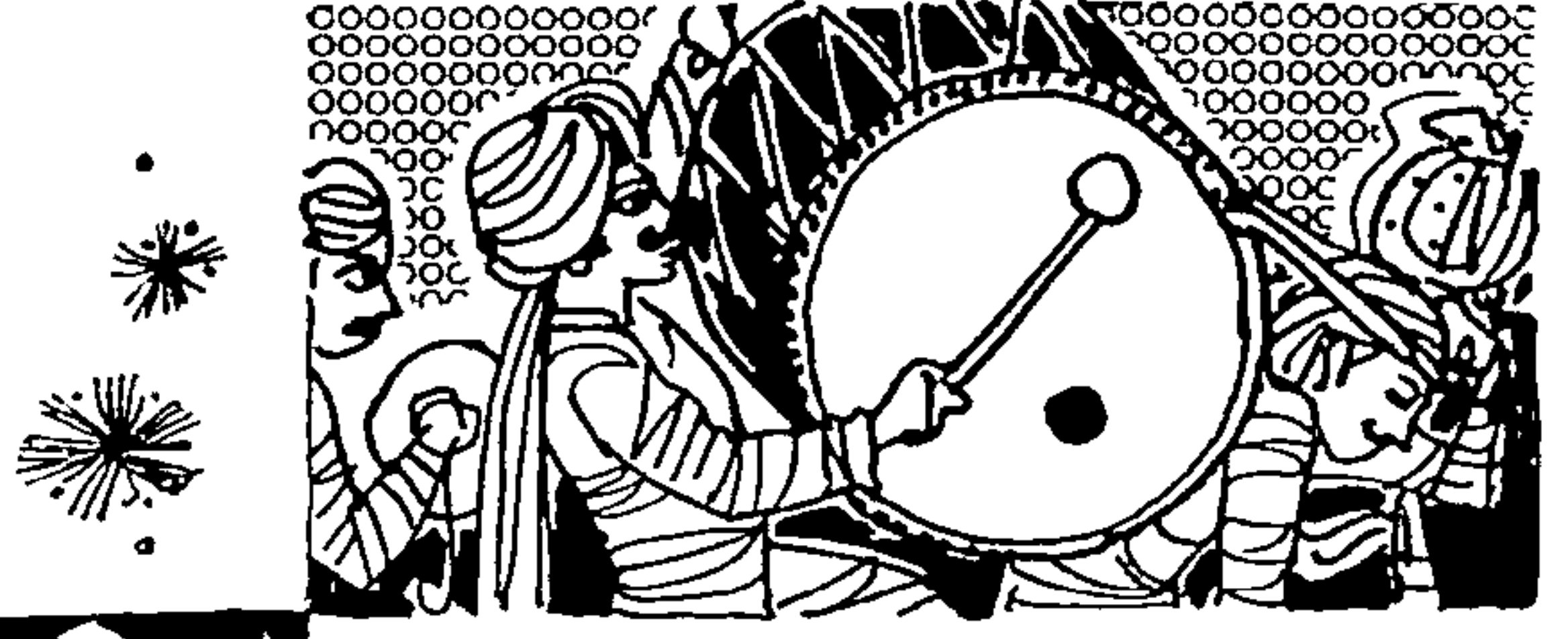
सा सा ऽ सा रे ग रे सा सा सा ऽ रे रे रे
 १ + १ +
 पा य . व ड्यां नीं . . व री . जा ई .

रे रे ऽ रे रे ग प म ग म ग ग ऽ रे सा नीं धं
 १ + १ +
 स ई . वा ई . ग . . स खू . वा ई . .

धं धं ऽ नीं सा रे ग रे नीं सा ऽ रे सा ऽ
 १ + १ +
 पा य . व ड्यां नीं . . व , री . जा . .

टीप : ह्या प्रकारच्या ओव्या म्हटल्या जातात तशाच येंथें दिलेल्या आहेत. यांपैकीं प्रत्येक ओवीच्या प्रत्येकी दोन ओळींनंतर 'सई वाई ग सखूवाई' ही एक ओळ अधिक घालून ती ओवी पुरी करावयाची रीत वरीलप्रमाणें आहे. बाकीच्या सर्व ओव्या याच रीतीनें म्हणावयाच्या आहेत.

सासर-माहेर

सर्वसामान्य स्त्रीच्या जीवनांतील जिवाभावाच्या माणसांनीं गजबजलेलीं सासरमाहेर हीं दोन हक्काचीं अशीं प्रमुख ठिकाणें आहेत. परंतु पिढ्यान् पिढ्यांच्या लोकगीतांनीं मात्र त्यांतलें एक आवडतें न् एक नावडतें ठरविलें आहे! जुन्या काळच्या लहान वयांतील सासुरवाशिणीं अनुभवलेला हा भाव अजूनहि तसाच चालू आहे. एवढेंच नाही तर त्यासाठीं खास गीतांची आणि मंगीताचीहि योजना झालेली आहे. त्यामुळें सासरचें नांव काढलें कीं लगेच—

सासरच्या वाटें कुचुकुचू कांटे

कोण पावणा आला ग वाई....हूं....हूं....

सासरा पावणा आला ग वाई....हूं....हूं....

सासऱ्यानं काय आणलं ग वाई....हूं....हूं....

सासऱ्यानं पाटल्या आणल्या ग वाई....

हूं....हूं....

पाटल्या मी लेत न्हाई
 संगं मी येत न्हाई
 चारी दरवाजे लावा ग वाई....हूं....हूं....
 झिपरं कुत्रं सोडा ग वाई....हूं....हूं....

या परीनें सासरच्या भावनांना आणि सर्व नातेवाईकांना चाटेला लावून टाकलें जातें ! पण अखेरशेवटीं मात्र नवऱ्याचा थाट वेगळ्याच रीतीनें सांगितला जातो—

सासरच्या वाटे कुचुकुचू कांटे
 कोण पावणा आला ग वाई....हूं....हूं....
 नवरा पावणा आला ग वाई....हूं....हूं....
 नवऱ्यानं काय आणलं ग वाई....हूं....हूं....
 लाल लाल चाबूक आणला ग वाई....हूं....हूं....
 चाबूक मी लेतें
 संगं मी येतें
 झिपरं कुत्रं आवरा ग वाई....हूं....हूं....
 चारी दरवाजे उघडा ग वाई....हूं....हूं....
 सासरच्या वाटे चला ग वाई....हूं....हूं....

तरीदेखील या सगळ्यापेक्षां माहेरची अपूर्वाई भारी सरस ठरते ! त्यामुळें माहेर म्हटलें कीं मग—

रुणझुणत्या पांखरा रे
 जा माझ्या माहेरा
 कमानी दरवाजा
 त्यावरी बैस जा
 घरच्या आईला
 सांगावा सांग जा
 दादाला सांग जा रे
 ने मला माहेरा
 रुणझुणत्या पांखरा रे
 जा माझ्या माहेरा

असा हृदयस्पर्शी भाव उफाळून वर येतो. सुखासमाधानाने ओठांवर घुटमळतो. त्यावर मग लगेच काळजाची शाल घातली जाते. आनंदाने मन वेडे होऊन जाते.

त्या कारणाने सासर माहेरची तफावत चटकन् मनांत भरते. मराठी लोकगीतांनीं सदैव सासर माहेराचा यापरीचाच भाव सर्वत्र सांगितलेला आहे. आणि मुख्य म्हणजे पिढ्यान् पिढ्याच्या स्त्रियांनीं त्याला उराशीं वाळगले आहे. त्या कारणाने नागार पंचीम खेळतांना मोठ्या वयाच्या बायका देखील भारी चवीने असलीं सासर माहेरचीं गीते सांगतांना दिसून येतात.

दोन तीन बैलांच्या	लागल्या दुशी वाई लागल्या दूशी
त्यांत माजी करंगळी	गमावली कशी वाई गमावली कशी
धाकल्या दिराला	गवसली कशी वाई गवसली कशी
धाकल्या दिराचं	काय मत झालं वाई काय मत झालं
सासू सुग्रीणिला	कळू गेलं वाई कळू गेलं
सासू सुग्रीणिचं	काय मत झालं वाई काय मत झालं
दोन तीन चाबूक	चमकाविले वाई चमकाविले
दोन तीन चाबूक	दूरच्या दूर वाई दूरच्या दूर
माझं माहेर	पंढरपूर वाई पंढरपूर
माझं आजूळ	रत्नांगिरी वाई रत्नांगिरी

रत्नांगिरीच्या	नाक्यावरी वाई
	नाक्यावरी
शेला झूलतो	चांप्यावरी वाई
	चांप्यावरी
नाग डुलतो	टेकावरी वाई
	टेकावरी

अशा गीतांच्या मधून पुष्कळदां सासरहून माहेरीं जायला परवानगी मिळत नसल्याच्या तक्रारीचीहि आवर्जून नोंद होते. अशा वेळीं आपल्या अशा बोलण्याकारणानें कोणाला काय वाटेल याची पर्वा फारशी कोणी बाळगीत नाहीं ! उलट बेशक सांगण्यांत येतें कीं—

घराचा घरधंदा मी करतें
पाण्याला एकलि जातें
जिवू वाई करींदरा कामानी
जातें माहेराला— ॥ ध्रु० ॥

कधीं मीं सोडिला का घराचा उंबरठा
कधीं हा भेटला का वाप माझा गोमटा ॥ १ ॥

कधीं मीं सोडीली का दारींची साखळी
कधीं ही भेटली का आई माझी सोयरी ॥ २ ॥

कधीं मीं सोडिला का दारींचा पिंपळ
कधीं हा भेटला का भाऊ माझा विठ्ठल ॥ ३ ॥

कधीं मीं सोडिली का नदीची साखळी
कधीं ही भेटली का भैर माझी धाकली ॥ ४ ॥

त्यामुळें स्वाभाविकच माहेरचा भलेपणा मनांत भरतो. कौतुकानें माखला जातो. हौसेमौजेनें आळवला जातो. ईर्ष्येनें जनलोकांना सामोरा येतो. अभिमानाचीं बोलणीं करतो. शानदार सुरावटीचा साजशृंगार परिधान करतो.

माझ्या मुक्ताचं चांगुलपण ग
जसं केवड्याचं पान
बाळ्या वुगड्यांनीं भरल कान ग

वाई कापाला सोडवान
 काप घेतील विकयीत ग
 नाकीं सूरव्याची नथ
 नथी वाईला आरयिलीं ग
 काळ्या पोतीला डोरयिलीं
 डोरल्याखालीं ग सरी लोळं ग
 वाई सरीला पडला पीळ
 वाजूबंद मी लेली येळा ग
 वाजूबंदाचा आऊ यीट
 सई लेतीया चारी गोट ग
 वाई अंगठ्यांनीं भरलीं बोटं
 पार्यां पैजण वाजयितीं ग
 वोटीं जोडवीं झिनकारितीं

अशा वेळीं अवचितच असलें माहेरचें सुख भोगलेल्या सासूबरोबर माहेरीं
 निघालेल्या तिच्या सुनेचीं होणारीं बोलणीं कानावर येतात. त्यांतला ठसका
 मोठा पहाण्याजोगा न् ऐकण्याजोगा असतो.

कारल्याचं आळं लाव ग जूं
 मंग जा तूं तुपल्या माहेरा
 कारल्याचं आळं लावलं वो फुईजी
 बंधु आले न्यायजी
 मी जातें मपल्या माहेरा
 कारल्याला पानं येऊं दे ग जूं
 मंग जा तूं तुपल्या माहेरा
 कारल्याला पानं आलीं वो फुईजी
 बंधु आले न्यायजी
 मी जातें मपल्या माहेरा
 कारल्याला कारलीं येऊं देग जूं
 मंग जा तूं तुपल्या माहेरा

कारल्याला कारलीं आलीं वो फुईजी
 बंधु आले न्यायजी
 मी जातें मपल्या माहेरा
 कारल्याची भाजी कर ग जू
 मंग जा तूं तुपल्या माहेरा
 कारल्याची भाजी केली वो फुईजी
 बंधु आले न्यायजी
 मी जातें मपल्या माहेरा
 कारल्याची भाजी खा ग जू
 मंग जा तूं तुपल्या माहेरा
 कारल्याची भाजी खाल्ही वो फुईजी
 बंधु आले न्यायजी
 मी जातें मपल्या माहेरा

अखेर शेंवटीं या रीतीनें 'होय', 'नाहीं' करीत मग माहेरीं जायची परवानगी सुनेला मिळते. त्या कारणानें ती एवढी खुशींत येते कीं, त्या सुखाच्या समाधानांत तरंगतांना हें सगळें आपल्या पतिदेवामुळेंच घडलें हा आनंद तिला आणखी सुखावतो. त्यामुळें आपल्या व आपल्या पतीच्या रूपानें सासरमाहेर एकत्र गुंफित ती सांगून टाकते कीं, नवराबायकोचें प्रेम हें असें आहे—

खजूर गवळ्याची वानू
 वानू खजूर वपी
 घालावं नंदच्या कार्नीं
 सखा उतरीला रातीं
 लक्ष्मन वळत्याती म्हशी
 दुधं भरीला वाडा
 धुरपाय करत्याती ताक
 पदर वाऱ्यानं गेला

स्व र ले ख न

सांसर माहेर

१

ताल - केरवा

ग रे रे ग ग ग ऽ प ग रे रे ग ग ग ऽ प
 १ + १ +
 सा स र च्या वा टे . . कु चू कु चू का टे . .
 सा रे ऽ रे सा सा नीं सा रे ऽ ग रे रे
 १ + १ +
 को . . नू पा व ना आ ला . ग वा ई

सा ऽ रे पं ऽ
 १ +
 हं . . हं .

टीप : या गीतांतील सर्व ओळी अशा रीतीने म्हणावयाच्या आहेत. हें गीत प्रामुख्याने भोंडल्याच्या गाण्यांतून म्हटलें जातें.

सासर माहेर

२

ताल -- केरवा

सा सा रे रे सानीं ऽ सा ऽ ऽ रे रे रे म म ग ऽ रे सा ऽ रे
 १ + १ + १ +
 रू ण झु ण त्या . . पां . . ख रा रे . जा . . मा झ्या . .

नीं सा सा ऽ
 १ +
 मा हे रा .

टीप : हें गीत झिम्मा घालतांना म्हणतात. या गीताची ही पहिली ओळ बराच वेळ व या गीताच्या अधूनमधून पुन्हां पुन्हां अशी ध्रुवपदासारखी म्हणावयाची असते. बाकीच्या सर्व ओळी याच 'चाली'वर म्हणावयाच्या आहेत.

सासर माहेर

३

ताल -- केरवा

सा	सा	रे	रे	सा	सा	पं	.	.	.	सा	सा	रे	सा	रे	ग	ग
०	०	०	०	—	—	—	—	—	—	०	०	—	०	०	०	०
१				+		१		+		१			+			
दो	न्	ती	न्	वै	लां	च्या	.	.	.	ला	ग	ल्या	दु	शी	वा	ई
सा	सा	रे	सा	S	पं	S	S	S								
०	०	—	—	—	—	—	—	—								
१			+		१		+									
ला	ग	ल्या	दू	.	शी	.	.	.								

टीप : हें गीत नागपंचमीच्या वेळीं झिम्मा घालतांना म्हणतात. या गीताची प्रत्येक ओळ याच रीतीनें म्हटली जाते.

सासर माहेर

४

ताल - केरवा

रे	ग	S	ग	रे	रे	गु	रे	सा	सा	S	धं	सा	सा	सा
०	०	०	०	०	०	०	०	०	—	—	०	०	०	०
१				+				१		+				
घ	रा	.	चा	घ	र	धं	.	.	दा	.	मी	.	क	र
रे	गु	रे	सा	रे	ग	S	ग	ग	ग	ग	ग	रे	सा	
०	०	०	—	०	०	०	०	०	०	—	—	—	—	
१				+			१					+		
तें	.	.	.	पा	ण्या	.	ला	ए	क	ली	जा	तें		
रे	ग	S	ग	रे	रे	गु	रे	सा	सा	S	S	S		
०	०	०	०	०	०	०	०	०	—	—	—	—		
१				+				१		+				
घ	रा	.	चा	घ	र	धं	.	.	दा	.	.	.		

अंतरा

सा	रे	S	ग	रे	सा	सा	रे	ग	ग	रे	रे	ग	ग	म	ग	गु	रे	सा	नीं	सा	S
०	०	—	०	०	—	—	—	—	—	०	०	०	०	०	०	०	०	—	—	—	—
१		+			१		+	१		+							१		+		
क	धीं	.	मी	.	.	सो	डि	ला	का	दा	.	री	चा	.	.	.	पिं	प	ळ	.	

टीप : हें गीत फेर धरून व झिम्मा घालूनहि म्हटलें जातें. या गीताचें सर्व ध्रुवपद याप्रमाणेंच म्हणावयाचें असून अंतःपद्याच्या सर्व ओळीहि वरील प्रकारेंच म्हणावयाच्या आहेत.

सासर माहेर

५

ताल - केरवा

पं ग रे ग रे सा रे ग रे सा ऽ नीं धं धं नीं
 १ + १ +
 मा झ्या मु क्ता चं चां गु ल् प ण . ग . ज सं
 सा रे नीं सा रे ग रे सा . . .
 १ + १ +
 के व . झ्या चं . पा न . . .

टीप : हें गीत कुणी कुणी फेर धरून म्हणतात. अशा वेळीं एकच ओळ या परीनें दोनदां लागोपाठ एकीनें म्हणून इतरांनीं तशीच ती पुन्हां म्हणावयाची असते. कुणी कुणी हें गीत झिम्मा घालतांनाहि म्हणतात. या गीताच्या सर्व ओळी याच प्रकारानें म्हणावयाच्या आहेत.

सासर माहेर

६

ताल - केरवा

ग रे रे ग ग ग ग ऽ प ग रे रे ग ग ऽ ऽ प
 १ + १ +
 का र ल्या चं आ ळं . . . ला व ग . जू . . .
 ग रे रे ग ऽ ऽ प नीं सा ऽ रे ग रे रे सा
 १ + १ +
 मं ग् जा तूं . . . तु प . ल्या मा . हे .
 सा ऽ ऽ ऽ नीं ऽ नीं सा सा नीं सा ऽ रे ग रे रे सा
 १ + १ + १ +
 रा . . . मं ग् जा तूं . तु प . ल्या मा . हे .
 सा ऽ ऽ ऽ
 १ +
 रा . . .

टीप : हें गीत झिम्म्याचें गीत म्हणून लोकप्रिय झालेलें आहे. या गीताचें प्रत्येक कडवें (प्रश्न व उत्तरें मिळून) याच रीतीनें म्हटलें जातें.

सासर माहेर

७

ताल -- केरवा

धं	धं	ऽ	सा	सा	सा	सा	ऽ	रे	रे	ग	म	ग	रे	ऽ
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१				+				१					+	
ख	जू	.	र	ग	व	ळ्या	.	ची	वा	.	.	.	नू	.
रे	सा	सा	रे	ऽ	रे	ग	रे	सा	सा	सा	ऽ	ऽ		
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१				+				१				+		
वा	नु	ख	जू	.	र	व	.	.	पी

टीप : या गीताची प्रत्येक ओळ याच रीतीने लागोपाठ दोन वेळां म्हणावयाची आहे. या गीतांतील 'लक्षुमन' व 'धुरपाय' हीं नवरात्रायकोंचीं नांवे हें गीत सांगणारणीच्या मर्जीप्रमाणे नेहमींच बदलतीं राहातात.

● ● ●

अंगाई पालणा

पालख पाळणा
जोजवीतें बाई माझा

मोत्यांचा खेळणा
लाडका चिमणा

शिंपांचा मळा बाई
मोतीं मोतीं टिपुन

स्वातीनं शिंपला
तुझ्या छताला गुंफला

पालख पाळणा
लाडक्या राजसाला

मोत्यांची ग दोरी
नीजवी श्रीहरी

पालख पाळणा
बाळाचा मामा बाई

खेळणा प्रकाराचा
मैतर जिनकराचा

सागर सांडूनी
चंद्र सूर्य जडवीले

माणीक धुंडूनी
इवल्याशा गगनीं

आपल्या जवळचा सुंदर भावनांचा असला मनोहारी खजिना लुटीत एखादी आई आपल्या तान्हुल्याला झोका टाकू लागली म्हणजे केवढी तरी चित्तवेधक दुनिया घरांत नांदू लागते. अशावेळीं सोलापुरी खेळण्यानें शृंगा-रलेला खेळणा आणि तळहातांचा पाळणा करून नेत्रांच्या दिव्यानें वाळाला पारखणारी आई ह्यांची दृष्ट काढावीशी वाटते. वाळाच्या आईच्या ह्या अंगाईगीताच्या श्रवणानें ऐकणारा भुलून जातो. जगांतील सारें सुख जणुं इथें हात जोडून उभें आहे असें त्याला वाटतें !

त्यामुळें या पार्श्वभूमीवर पोसलेलें त्याचें मन भल्या पहाटेच्या वेळीं दारांत वारीक मोतीराम आला आणि त्यानें कोक्याच्या सुंदर साथीवर एखादी परंपरागत 'अंगाई' गायला सुरुवात केली कीं, सूपभर जोंधळे घालून त्याला वाटेला लावायला राजखुषीनें तो तयार होतो. एवढेंच नाही तर अशा वेळीं—

पहिल्या मासीं पैला मासूळा । गर्भ नारीचा
रंग पिवळा । पिंड घडवीतो हरी सावळा ॥
जू बाळा जू जू रे जू ॥

त्या कोक्याच्या हा आवाज ऐकला कीं, त्याच क्षणाला 'ये वावा, कृष्णदेवाचा पाळणा' सांग अशी 'गळ' तो त्याला घालू पहातो आणि मग स्वतःहि त्या वारीक मोतीरामाच्या कोक्याला लावलेल्या घुंगुरांच्या तालावर माना डोलावीत त्याच्याबरोबर गुणगुणू लागतो—

मथुरेमध्ये अवतार झाला । देव कृष्णजी जन्मासी आला ।
तोडुनी बेड्या वंदी सोडील । चरणाच्या प्रतापीं मार्गी लागले ।
जो बाळा जो जो रे जो ॥

गोकुळीं मध्यान्हि देवजी आले । नंदाच्या घरीं आनंद त्यालें ।
गुढ्या तोरणें शीघ्र लावीले । गगनीं देवपुष्प नाचलें ।
जो बाळा जो जो रे जो ॥

वारशा दिवशीं वाजंत्री वाजे । नैवेद्या गर्जे कर्णाचे नादें ।
ऊठ ऊठ छंद नाचे गोविंद ।
जो बाळा जो जो रे जो ॥

पुत्र जन्मला देखोनी नयनीं । हिरा शोभला जैसा कोंदणीं ।
पूर्वेचा चंद्र जातो अस्मानीं । देखोनी त्याला लज्जित मनीं ।
जो बाळा जो जो रे जो ।

रत्नजडित पान शोभतें भाळीं । नयनाच्या कोरां काजळ घालीं ।
दंडीं बाजूबंद मुद्रिका करीं । पायीचे तोडे पैजण वरीं ।
जो बाळा जो जो रे जो ॥

सोन्याचा दाव कमरेच्या वरीं । मोत्यांची कंठी त्यावरी सरीं ।
यशोदा वैसली मंचकावरीं । नांव ठेवीलें परब्रह्म हरीं ।
जो बाळा जो जो रे जो ।

अशा वेळीं ह्या माणसाच्या चेहऱ्यावर उमटणारा आनंद हा या पाळण्यांतील कल्पनांना देखील फिका पाडील एवढ्या दिमाखानें प्रकट होतांना दिसतो. तशांतच एखादी हौसेची मावळण झबल्याटोपड्यावर नक्षीचा कशीदा काढीत बाळाला गोंजारून जर—

पाळणा पांचूचा	खेळणा मोतियांचा
आंत बाळ नवसाचा	निद्रा करी
निज सर आले डोळे	बाळा माझ्या राजसाचे
अंथरूण करीतें मी	जाईजुईचें
नीज नीज माझ्या बाळा	पांघराया घे रे शेला
अंगाई बाळा तुला	राजसाला
नीज किती म्हणूं बाळा	गुलाबाच्या माझ्या फुला
एक वा सावळ्या तूं	विठूराया
तिन्हीसांज झाली	दिवेलागणीची वेळ
थांबवीशी आतां खेळ	राघुमैनांचा

असलीं गीतें म्हणते अशी कोणी नुसती बातमी दिली तरी मग त्या माणसाला आणखीनच समाधान वाटतें. आपल्या घरच्या बारशाला या

बहिणीला थाटामाटानं न् मानापानानं बोलाविलें पाहिजे असा निर्णय त्याचें मन घेऊन टाकतें. एवढेंच नाहीं तर त्याच्या कानांत आपल्या बहिणीनें कुटें तरी वारशाच्याच कारणानें म्हटलेला पाळणा साईन मंगीत घुमूं लागतो—

वाळा श्रीकृष्णा, देवकीच्या नंदना
 वाळा जू जू रे
 व्हतास कैलासी, अलुक नीरंजना
 वाळा जू जू रे
 आलास अवतारी, कौसल्येचा उदरीं
 वाळा जू जू रे
 करीशी पालना, सुखी करावें जना
 वाळा जू जू रे
 येऊनी रामांनीं, तोडीलें बंधना
 वाळा जू जू रे
 रामबोध झाला, कीरीत भावना
 वाळा जू जू रे
 दिवस सोमवारी, लावून ज्ञानाची दोरी
 केले पालना—
 वाळा जू जू रे

आणखी मग त्यानंतर एक दिवस खरोखरच त्याच्या घरीं वारसें निघतें. घरांत सनई चौघडा भल्या पहाटेचाच वाजू लागतो. सवाष्णी पाण्याच्या घागरी दारीं ओतूं लागतात. पांची पक्वान्नांचा थाट उडू लागतो. येणाराजाणारांची वर्दळ वाढते. मानापानाची भापा ठरते. पाळणा सजविला जातो. गव्हातांदळाचा चौक भरविण्यांत येतो. पंचारतींत निरांजनें पाजळळीं जातात. गोपा वाळ सालंकृत असा सजविला जातो. अंगडें टोपडें, झबलें गळुतें, मनगटी पाटली, सरी बिंदली, पैजणवाळे, कुंची, दुपटीं असल्या वाळलेण्यांची गर्दी उडते. पेढ्यावर्फीचीं ताटें सजतात. पानसुपारी होते. आणि मग त्या धमालींत आत्यावाई वाळाचें नांव ठेवते. झाडून सगळ्या देवादिकांच्या नांवानें गोपा खेळला जातो. वाळाच्या आईची ओटी भरली

जाते. अखेर शेवटीं मग पांच सवाष्णी थाटामाटानें वाळाला झोका देत
'पाळणा' म्हणतात—

जो जो जो जो रे निज वाळा
स्मितहासा वेल्हाळा

धरि मी करतल ताला
अंगाई, तुजला ही लडिवाळा
वाळा जो जो रे....

पाळणा बांधिला कांचनी
भर्जरी झालरिनी
तुजसाठीं वाळा
आणीला रेशमी शोला
वाळा जो जो रे....

चांदवा रेशमी खेळण्याला
राघु मैना त्याला
जडवीले वाळा
शुक मोर मोतीं पोवळ्याला
वाळा जो जो रे....

पाळणा लांबविला जडिताचा
पालख सोन्याचा
दोरी हालविते
कुलदीपका माता कौसल्या
वाळा जो जो रे

स्व र ले ख न

सा रे सा नीं सा ऽ रे ग म प म ग रे ग
ज न्मा सी आ ला • तो डू नी बे ड्या • • •
१ + १ +

सा ग रे सा नीं सा ऽ
वं दीं • सो डी ले •
१ +

पं पं रे रे रे रे रे रे ग सा सा रे ग म ग
च र णा च्या प्र ता पीं मा र्गीं ला ग ले • • •
१ + १ +

रे म ग रे सा नीं धं नीं सा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
जो बा ला जो जो • रे • जो • • • •
+ १ +

: टीप हा सर्व पाळणा याच प्रकारें म्हणावयाचा आहे. या अंगाई गीताची ही स्वररचना अगदीं पुरातन असून ती विशेष लोकप्रिय आहे. असे पाळणे स्त्रियांच्याप्रमाणेंच पुरुष मंडळीहि जन्माष्टमीच्या वेळीं म्हणतात. तसेंच रोज सकाळीं दारावर भिक्षा मागायला येणारा वारीकमोतीरामहि असेलच पाळणे म्हणतो.

अंगाई-पाळणा

३

ताल -- केरवा

रे रे म ग रे सा सा रे रे रे रे सा रे म ग रे
पा ळ • णा • पां चू • चा बा ई खे ळ • णा •
१ + १ + १ +

सा सा रे रे रे पं नीं नीं नीं नीं सा रे ग रे सा रे नीं
मो ती • यां चा आं त वा ळन व सा चा नि द्रा क •
१ + १ + १ + १ +

सा ऽ ऽ ऽ
री • • •
१ +

टीप : या सर्व ओव्या याच रीतीने गाइल्या जातात. त्या गातेवेळीं बाळाची व आईची ब्रम्हानंदी टाळी लागली पाहिजे अशी अपेक्षा असते. या गीतांतील सर्व भाव अशा स्वरांत आणि ढोळ्यांत उतरला तरच या गीताची अपूर्वाई खरी.

अंगाई-पाळणा

४

ताल - केरवा

पं	नीं	नीं	नीं	नीं	५	५	५	सा	रे	रे	रे	रे	ग			
वा	ळा	श्री	कृ	ष्णा	.	.	.	दे	व	किं	च्या	नं	.			
१		+		१		+		१		.	+		.			
सा	रे	५	सा	नीं	५	सा	रे	म	रे	रे	सा	सा	सा	५	५	५
द	ना	वा	ळा	.	.	जू	.	जू	रे	.	.	.
१			+			१		+			१				+	

टीप : हा पाळणा संपूर्ण असा याच प्रकारें सर्व कडवीं घेऊन गावयाचा आहे. या गीताची ही सुरावट शेतकरी व वारकरी स्त्रियांचेकडूनच प्रामुख्याने ऐकावयास सांपडते.

अंगाई-पाळणा

५

राग - सारंग

ताल - धुमाळी

नीं	सा	रे	प	म	रे	सा	५	रे	रे	म	प	५
वा	.	ळा	जो	.	जा	र	.	नि	ज	वा	ळा	.
+			१			+		१			+	
म	प	नी	प	म	प	म	रे	नीं	५	५		
स्मि	त	हा	सा	.	वे	.	ल्हा	ळा	.	.		
१			+			१		+				

टीप : पाळण्याचा हा ढंग रामजन्माच्या निमित्तानेंच प्रामुख्याने आळविला जातो. तसेंच, या पाळण्याची सुरावटहि गवयी मंडळी विशेष आवडीनें आळवितात. एखादा विशिष्ट राग आणि वेगळा ताल घेऊन येणारें असें लोकगीत विरळाच असतें. एरवीं लोकगीत निश्चित असा कोणताच राग आळवीत नाहीं किंवा केरवा व दादरा या तालांच्या पलीकडे गेलेलेहि आढळत नाहीं.

माजघरांतिल वाणी

आमच्याकडील स्त्रीजीवनांत आमच्या घरांतिल माजघराला एक विशिष्ट स्थान आहे. या ठिकाणीं दमल्या भागल्या जिवाला घटकाभर विश्रांति घेतां येते. थोडावेळ मन मानेल त्याप्रमाणें वागणें सोपें जातें. एखादे वेळीं गीतनृत्यांच्या माध्यमांतून आपली करमणूक करून घेतां येते. त्यामुळें दुपारच्या वेळीं माजघराशीं स्नेह जोडणें स्त्रियांना विशेष आवडतें. हौसमौज उपभोगण्याची जागा म्हणून त्या या माजघराकडे पहातात. कारण येश्चें मुलांची वर्दळ राहात नाहीं. घरधन्याचा हुकूम होत नाहीं. मैत्रिणींशीं गोष्टी करतां येतात. त्यामुळें या माजघरांत होणाऱ्या संगीत गोष्टी जन्माला येऊन एकदां तरी ऐकाव्यांतच एवढ्या चित्ताकर्षक असतात.

ऱ्हाईवाई जोडवी मोडनी
दयाबाई चेंडूजी गुंफूनी
आगाशीं मणी माळ ग
किष्णात घेत्याती लोळूनी

ऱ्हाईवाई बिल्वर मोडूनी
 दयावाई चेंडूजी गुंफूनी
 आगाशीं मणी माळ ग
 किष्णात घेत्याती लोळूनी

किष्णा वाई झिम्माजी घालीतो
 गोण्या गोण्या गुलाल उधळीतो
 तुझ्या वाई गुलालाचा भार
 पारीं जोडवीं झिनकार

ऱ्हाईवाई पैजण मोडूनी
 दयावाई चेंडूजी गुंफूनी
 आगाशीं मणी माळ ग
 किष्णात घेत्याती लोळूनी

जाऊनी येश्वदीला सांग
 किष्णा झिम्माजी खेळतो
 आगाशीं रत्नांची माळ ग
 किष्णात घेत्याती लोळूनी

अशा प्रकारच्या कृष्णदेवाच्या गीतानें माजघरांतील संगीत गोष्ट निघाली म्हणून स्वाभाविकच इष्टभैत्रिणींत हंसूं लोटतें. खेळीमेळीचें वातावरण उभें राहातें. घरांतील दागिन्यांची न् कृष्णदेवाच्या गाण्यांतील कल्पनेची कारण नसतांना यावेळीं चर्चा होते. आणि मग हा कृष्णदेव कसा खोड्या करतो त्याचा दुसरा एक मासलेवाईक नमुना पुढें येतो—

गोकुळामंदीं कृष्ण नांदतो बहु आनंदानं
 मातेच्या उसन्यासाठीं देवानं घेतलं लहानपण

वैराळाचं रूप घेउनी निघाले भगवान
 कंस मामाच्या गांवीं मुक्काम केला देवानं

ध्या ग ध्या ग चुडा वायानू जडित्राचं लेणं
 सर्व नगरीच्या बाया चुड्याचं करत्यात खंडान

खोल खोल पेटारा चुडा तुजं नांव सोनारी
 एक एक चुड्याची किंमत तूं वा सांग खरोखरी
 सव्वालाख सोनटक सोनं ऐक ग सुंदरी
 झाक झाक पेटारा चुडा तुजा मोलाचा भारी
 एवडा मोलाचा चुडा लेणारी भाग्याची कोण
 भाग्याची ग नार कंवळजा कंसाची जाण
 खवरी मागं खवरी कळाल्या कंवळजावाईला
 कुण्या देशींचा वैराळ अपुल्या गांवाला आला
 जा ग जा ग सयांनू आणा तुमी त्या वैराळाला
 आणा ग वैराळाला चुडा मी भरतें मनगटाला
 उठकर वसकर चंदनपाट दिला वसायाला
 कंवळजावाई नार तिनं चुडा भरला मनगटाला....

त्यामुळे ह्या गीतांतील कंसवधाची हकीकत मोठ्या रसभरित शब्दांनीं वर्णन करून होईपर्यंत हें गीत काळजाचा ठाव घेत राहातें. माजघराला त्या कारणानें एक प्रकारच्या संगीताच्या बैठकीचेंच स्वरूप येतें. वाढत्या उत्कंठेनें जनलोकांना कसें आकर्षित करून घ्यावें याचा दाखला यावेळीं घेतां येतो. ह्या गीताचें स्वरसौंदर्य ऐकणाराला मग ईर्ष्या घेऊन उठायला लावतें. उत्तेजनाच्या गोण्या अशा वेळीं फुटूं लागतात. त्या नादांत पंढरीच्या विठ्ठलाची नू जनाईची संगीत गोष्ट मोठ्या शालीनतेनें पुढें येते.

जनी हिंडे आडराना
 पाठीशी उभा कान्हा
 जनी म्हणे नको येऊं
 जग तुला ठेविल नांवू
 शेणी वेचून लागीन तुला
 विठ्ठल राजा बोलयीला
 शेणी वेची दुई दुई बोटं
 शेणी वेचून बांधली मोट

पितांवराची घाली कास
शेणी वेची सावकाश
श्रीरंग देव देई गाठ
शिरीं हरी उचली मोट

जनी चाले पुढं पुढं
देव धावं दुडं दुडं
ऐसे बोलतां चालतां
गेले राजाईच्या वाड्या

राजाई रागावती झाली
जनी जाऊन कांडी साळी
देव जाऊनी उखळ झाडी
देव जाऊन साळी कांडी

सोड देवा मुसळ सोड
हाताला तुझ्या येत्याल फोड
फोड येऊंदे जाऊंदे
साळी कांडान होऊंदे

पायांत पदम् हातीं कडीं
कोंडा पाखडुनी काढी
कोंडा फेकी दूरच्या दुर
तांदुळ झेली वरच्यावर

आणि ती संपली कीं मग लगेच विठ्ठलखुमाईची गोष्ट स्वाभाविकपणे कुणीतरी सांगूं पहाते. विठ्ठलाच्या घरीं जनार्दनारख्या अनेक संतांची व भक्तांची जी पंगत बसते तिला स्वतः रुक्मिणी कशी वाढते याचें बहारीचें वर्णन त्या गोष्टींत सामावलेलें असतें. आणि तें चांगलें रंगत जावें म्हणून त्यासाठीं वापरलेली सुरावटहि मोठी आकर्षक असते. त्यामुळे—

पहिल्या पंगतींत रुक्मिण वाढीत गेली मीठ
पायीं तोड्यांचा बघा थाट

दुसऱ्या पंगतींत रुक्मिण वाढीत गेली खीर
गळीं शोभतो चंद्रहार
तिसऱ्या पंगतींत रुक्मिण वाढीत गेली गूळ
जरी पातळ पायघोळ
चवथ्या पंगतींत रुक्मिण वाढीत गेली पोळी
चमके हिरवी खडी चोळी
पांचव्या पंगतींत रुक्मिण वाढीत गेली ताक
नाकीं सरज्याची नथ

अशा पंधरावीस पंक्ति वाढीत रुक्मिणी माई कितीहि पुढें गेली तरी न् तिचा दिमाख कोणत्याहि थाटानें कानावर पडला तरी कुणाला तिचा हेवा म्हणून वाटत नाहीं ! एवढेंच नाहीं तर या मांजघरांत आपल्याला असलें कांहीं नाहीं हा विचार देखील कुणाच्या मनाला शिवत नाहीं. उलट असल्या वैभवाच्या खैरातींत आपला भाऊ कुठेंतरी दिसला तर उत्तम एवढें बरीक मनाला वाटूं लागतें. त्यामुळें ह्या संगीत गोष्टींतून मग अवचितच भावाची गोष्ट पुढें सरकते—

बंधुजी पावयीनावाई	चालीत मी वळकीला
रत्नांचा खांब माझ्या	दारामंदीं झळकला
बंधुजी पावयीना	भरली ग वसयिरी
शेजीवाई बोलती ग	टाका वनात दुसयिरी
बंधुजी पावयीना	शेजी म्हणी आला आला
ऐक बाई साजणी	चंद्र दारीं उगवला
दिवाळीची मला चोळी	भाऊबीज चंद्रकळा
सईला मी किती सांगूं	बंधु झाला उपराळा
पाव्हणा ग आला म्हणूं	म्हाई भाजी भाकरीचा
विठ्ठलाच्या मंदिरांत	सोडी पुडा साकरचा

तेवढ्यांत घरांत खरेंच कुणीतरी पाव्हणा होऊन आल्याची वरी कानावर येते ! त्यामुळें माजघरांत संगीत गोष्टी करित बसलेली त्या घरची स्त्री

घाईगदीनें आपल्या घरच्या वडीलधाऱ्यांना ही बातमी देत आणि मंगीत गोष्टींची बैठक उलगडीत आपल्या सखीला सांगून टाकते कीं—

माळ्याच्या मळ्यामंदीं	केळी नारळी जावाजावा
मधीं गुलावा तुझी हवा	वास घेणार गेलें गांवा
हावशा गेल म्हणूं	माज्या गळ्याची गळपोत
हावशा माजा कांत	चंद्रहिल्लाळाची मी ज्योत
गांवाला गेल म्हणूं	माजी खजीवीन्याची पेटा
लाडके गडयिनी	वाडा भयाण लागं पाठी
काळी ग चंद्रकळा	दोन पदर सारयीक
सावळे भैनावाई	हौशा कांताची पारयीक
पिवळी शेलारी ग	मला नेसूशी वाटली
हावशा कातानं ग	चिठ्ठी पुण्याला पाठविली

• • •

..... वि: ..
..... जो: सि:

स्व र ले ख न

.....
.....
.....

सा ऽ नीं ऽ नीं सा रे ग ग रे सा ऽ रे नीं सा ऽ ऽ ऽ
 ण . दे . वा नं धे लं ल हा . नू प ऽ ण . . .
 १ + १ + १ +

टीप : हें गीत कोक्याला अगर बारीक मोतीराम म्हणत असतो. त्यामुळे कोक्याला बांधलेल्या घुंगुरांच्या व कोक्याच्या सार्थीवर तें ऐकायला फारच बहारीचें वाटतें. या गीताचा सर्व भाग याच रीतीनें म्हटला जातो.

माजघरांतील गाणीं

३

ताल - दादरा

पं ऽ ग रे ग ऽ रे ऽ ग रे सा ऽ सा रे ग रे सा नीं धं
 ज . नी हिं डे . आ . ड रा ना . पा . . . ठि शीं .
 १ + १ + १ +

नीं ऽ सा सा सा ऽ धं ऽ ग रे ग ऽ रे ऽ ग रे ग ऽ
 उ . भा का न्हा . ज . नी म्ह णे . न . को ये ऊ .
 १ + १ + १ +

रे रे ग रे सा नीं धं धं सा ऽ रे ग ऽ रे रे ग रे सा नीं धं
 ज ग . . तु ला . ठे वि ल् ना वू . ज ग . . तु ला .
 १ + १ + १ +

धं सा ऽ सा सा ऽ
 ठे वि ल् ना वू .
 १ +

टीप : हें एक प्रकारचें फेराचें गाणें आहे. या गीतांतील सर्व ओळी याच प्रकारानें गावयाच्या असतात. तसेंच, या गीताची प्रत्येक ओळ दोनदोनदां सांगितली व त्याप्रमाणें ती दोनतीनदां म्हटली तरच ऐकायला गोड वाटते व गोष्टींतील कथानक मनांत भरतें.

माजघरांतील गाणी

४

ताल - केरवा

सा सा सा ऽ रे रे म म ग गु मु ग रे सा धं
 अ न् त्या . प ही . ल्या पं ग . तीं त .
 १ + १ +

धं धं ऽ धं धं रे रे ऽ सा नीं रे सा नी धं
 रु किम न् वा ही . त . गे . ली . मी ठ
 १ + १ +

धं धं ऽ नीं सा ऽ सा सा ऽ रे रे म म ग रे ग सा सा ऽ
 पं ग . तीं त . पा यीं . तो ड्यां . चा व घा . था ट .
 १ + १ + १ + १ +

टीप : या गीतांतील सर्व ओव्या याच रीतीने म्हणावयाच्या आहेत. फरक फक्त त्या त्या ओवीच्या दुसऱ्या चरणांतील काहीं शब्दांचा होईल इतकेंच.

माजघरांतील गाणी

५

ताल - दादरा

रे रे रे सा नीं धं नीं सा ऽ सा रे ग रे सा ऽ
 वं धू जी पा . व ई . ना वा ई . मी .
 १ + १ +

ग ग रे ग म ग म रे ग रे सा ऽ ऽ ग ग रे ग म ग म
 चा ली त व . ल . की . ला ग . . चा ली त व ल . .
 १ + १ + १ +

रे ग रे रे सा नीं धं नीं ग ग रे ग म ग म रे ग रे सा ऽ ऽ
 की . ला वा . . ई चा ली त व ल . . की . ला ग . .
 १ + १ + १ +

टीप : या गीतांतील सर्व ओव्या प्रत्येक ओवींतील पहिले दोन चरण घेऊन याच प्रकारे गाडल्या जातात. ह्या ओव्या गातांना बहिणीच्या ठायीं आपल्या भावाबद्दल असणारे सर्व प्रेमळ भाव प्रत्येक शब्दांतून आपुलकीने प्रकट होतील हे पाहिले पाहिजे. त्याखेरीज ह्या ओव्या ऐकणाराच्या मनाची पकड घेऊं शकत नाहीत.

माजघरांतील गाणीं

६

ताल - केरवा

धं धं सा रे ग ऽ म ग रे सा रे नीं सा प प
वा ई त्या मा ळ्या च्या म ळ्या मं दीं के ळीं
? + १ +

प घ ऽ ध प म ग रे गु गु म ग रे सा नी सा रे
ना र ळी ग के ळी ना र ळी ग के ळी
१ + १ +

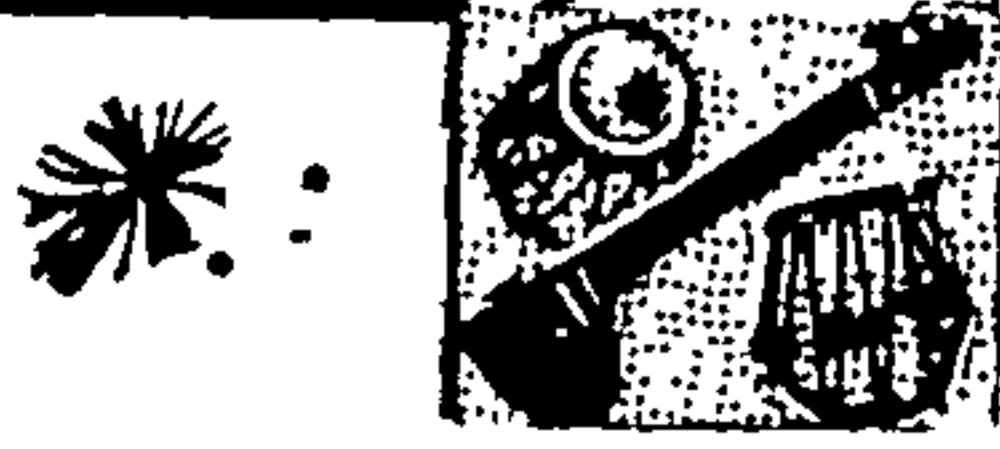
ग रे सा ग रे सा सा धं सा रे ग ऽ म ग रे सा
ना र ळी के ळी ना र ळी जा वा
१ + १ +

रे ग रे सा सा
जा वा
१ +

टीप : ह्या ओव्या गातांना येथें दर्शविलें आहे त्याप्रमाणें 'बाई त्या' या शब्दांच्यासारखे कांहीं शब्द केवळ ही सुरावट प्रभावीपणें गळ्यांतून निघावी म्हणून क्वचित्प्रसंगीं घालावे लागतात. एरवीं असे शब्द न घालतां हि याच रीतीनें ह्या ओव्या गाइल्या जातात.

शिंगीत गोष्टी

आखाड मासीं एकादशी
नागार पंचिम कोण्या दिवशीं
साजणी वाई ग
या वाई पंचमीची लाही
बोलावा आलाया ग वाई
साजणी वाई ग
बोलाव्याचं घेतें गोंडं
गणपतीची वाकडी सोड
साजणी वाई ग
गणपतीच्या हातीं लाडू
महालक्ष्मीला वाडूं
साजणी वाई ग....
घाटाची वो घाटी गटी
शिलंगणाची झाली दाटी
साजणी वाई ग

शिलंगणाचं घेतें सोनं
दिवाळीनं केलं येणं

साजणी वाई ग

दिवाळीची पुजतें पंती
संक्रांत आली नेन्ती

साजणी वाई ग....

सणासुदीचे दिवस जवळ येत चालले म्हणजे खेड्यांतील बायका-मंडळींजवळच्या संगीत गोष्टींच्या गोण्या फुटूं लागतात. वर्षभराच्या सणासुदीचीं वैशिष्ट्ये सांगतांना त्यांच्या मनांत त्यांच्याजवळच्या स्मृतिचित्रांतील अनेक प्रसंग घोळूं लागतात. अशा वेळीं त्यांचा स्वर करतालांच्या लयीनें वाळसें धरूं लागतो. वांगड्यांच्या किणकिणाटानें, पायांतील पैजणांच्या रुणुणुणीनें आणि जोडवी मछुव्यांच्या छिनछिनाटानें त्या स्वराला आणखीनच शिणगार ल्यावासा वाटतो. त्यामुळे स्वाभाविकच झिम्मा घालीत मनांतील गोष्ट चाग्चौधींत पुढें येते.

नदीच्या कडयिला ग वाई मी वाळू शेवाळिली

ग वाई मी वाळू शेवाळिली

त्या वाई वाळूचिया ग वाई मी चिखल बनविला

ग वाई मी चिखल बनवीला

त्या वाई चिखलाच्या ग वाई मी विटा बनविल्या

ग वाई मी विटा बनविल्या

त्या वाई विटाय्याची ग वाई मी चूल बनविली

ग वाई मी चूल बनविली

त्या वाई चुलीवरी ग वाई मी पाणी तापविलं

ग वाई मी पाणी तापविलं

चांदीच्या घंगाळांत ग वाई मी पाणी विसणिलं

ग वाई मी पाणी विसणिलं

कांचेच्या न्हाणीमधीं ग वाई मी वाळक न्हाणीयिलं
 ग वाई मी वाळक न्हाणीयिलं
 जरीच्या रुमालानं ग वाई मी वाळक पुशीयिलं
 ग वाई मी वाळक पुशीयिलं
 रंगीत पाळण्यांत ग वाई मी वाळक नीजविलं
 ग वाई मी वाळक नीजवीलं
 आकाट्या शेकाट्यांनीं ग वाई मी पाळणा लांबविला
 ग वाई मी पाळणा लांबवीला

आणखी मग अशा मुलाच्या सुंदर वाळलीला कृष्णदेवाच्या रूपाने पहावयाचा मोह त्यांना होतो. आपल्या बाळालाच कृष्णदेव समजून ह्या बायका मोठ्या आनंदाने कृष्णदेवाचीं गाणीं सांगू लागतात. अशा वेळीं फेर धरला जातो आणि एकेक ओळ चारचारदां वोलून त्या गीतांतील भावनेला मोठ्या दिलखुलास रीतीनें आळविलें जाते.

खुळ खुळ गेळूंवाची जाळी
 किष्ण खेळे चेंडूफळी

तिथनं चेंडू झुगारिला
 गेला राईच्या वाड्यायाला

किष्णा तिथूनी निघाला
 गेला बापाच्या जवळी
 बाप माजा तूं होशील
 चेंडू फळी आणशील

बाप तिथूनी निघाला
 गेला गवळ वाड्यायाला
 अग अग राई गवळ्याचे बाई
 दे किष्णाची चेंडूफळी
 तुमी कशाला आले मामुजी
 ज्याचं त्येला धाडून द्यावा

किष्ण तिथूनी निघाला
 गेला आईच्या जवळी
 आई माजी तूं होशील
 चेंडूफळी आणशील

आई तिथूनी निघाली
 गेली गवळ वाड्यायाला
 अग अग राई गवळ्याचे बाई
 दे किष्णाची चेंडूफळी
 तुमी कशाला आल्या आतीबाई
 ज्याचं त्येला धाडून द्यावा....

किष्ण तिथूनी निघाला
 गेला गवळ वाड्यायाला
 अग अग राई गवळ्याचे बाई
 दे माजी तूं चेंडूफळी
 घरामंदीं तुमी यावं देवा
 मग मी देतें चेंडूफळी....

खुळ खुळ येळूंबाची जाळी
 किष्ण खेळे चेंडूफळी

त्या कारणाने अशा प्रकारची मंगीत गोष्ट सगळ्या नात्यागोत्यांना गुंफित रात्ररात्रभर घुमत राहाते. कंटाळा म्हणून मग कोणाला येतच नाही. अशा वेळीं वाटेल तो विषय या संगीत गोष्टीसाठीं पुढें येत राहातो. त्यामुळे नागारपंचीम किंवा गौरीचा सण लोकसंगीताच्या दृष्टीनें दृष्ट लागण्याजोगा साजरा केला जातो. एखादेवेळीं मग झिम्मा घालायचा निमित्ताने नवरात्रायकांची तुलना करायलासुद्धां अशा मंदर्भात कोणी मार्गेपुढें पहात नाही.

शिवकळा भिवकळा
 नवरत्नांचा पुतळा बाई
 सभेशीं दोघ

तुमी रांजण मी घागर
तुमा परास मी नागर वाई
सभेशीं दोघ

तुमी दार मी चौकट
तुमा परास मी वळकट वाई
सभेशीं दोघ

तुमी दवत मी लेखणी
तुमापरास मी देखणी वाई
सभेशीं दोघ

तुमी चांद मी चांदणी
तुमी आगाशीं मी गंगनीं वाई
सभेशीं दोघ

तुमी हंडा मी परात
तुमी दारांत मी घरांत वाई
सभेशीं दोघ

त्या नादांत हास्य विनोदाला जसें तारुण्य लाभतें. गप्पागोष्टींना उक्त येतो. आणि काय बोलावें न् काय बोलूं नये याचें कुणाला भानच राहात नाहीं ! त्यामुळें एखाद्या भावजयीनें आपल्या नणंदेसमोर—

पंचमीच्या सणायाला
नणंद आणली म्हायाराला
कांहीं नाहीं घालायाला, एका वो,
साजणी वाई
सर्व दिलं घालायाला, एका वो,
साजणी वाई

गोट आणि पाटयिल्या
 लोण्यामंदीं दाटयिल्या
 त्यावी दिल्या घालायाला, ऐका वो,
 साजणी वाई
 सर्व दिलं घालायाला, ऐका वो,
 साजणी वाई

आग्गरवाळ्या वग्गरवाळ्या
 दिसायाला आगायिळ्या
 त्यावी दिल्या घालायाला, ऐका वो,
 साजणी वाई
 सर्व दिलं घालायाला, ऐका वो,
 साजणी वाई

कंवरचा कंवरपट्टा
 गळ्यांतली चिंचपेटी
 तीवी दिली घालायला, ऐका वो,
 साजणी वाई
 सर्व दिलं घालायाला, ऐका वो,
 साजणी वाई

काळी ती वो चंद्रकळा
 वर मोतीयांची चोळी
 ती वी दिली नेसायाला, ऐका वो,
 साजणी वाई
 सर्व दिलं घालायाला, ऐका वो,
 साजणी वाई

असली चिडवाचिडवीची भाषा केली तरी नणंद रागाला येत नाही !
भांडणें निघत नाहीत ! किंवा रुसवाफुगवाहि पुढें येत नाही !! त्या कारणानें
असलीं गाणीं भारी सुखासमाधानानें रंगत रहातात. जणुं सगळ्याजणीच
पार्वतीच्या रूपानें माहेरीं आल्या आहेत ही प्रत्येकीची भावना. म्हणून मग
'गौर' जागविण्याच्या उत्साहानें अशा संगीत गोष्ठींची अखेरी मोठ्या बहारीनें
साधली जाते.

अंगणीं तापतं दूध
दूधा पिवळी शई
ये ग गवरी वाई
एवढं जिवूनी जाई

आतां काय करूं वाई माता ग
दारीं शंकर उभा ग
शंकर साळा, राजा भोळा
नगरी मोडुनी जाय ग

नगराला लागलं निशाण ग
कापूराची वात ग
दिवा जळी दिवाटीं
कापूर जळी आरतीं
गौरायसारखी पावणी
खेळूं साऱ्या रातीं

परादा ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळां
भुवनेश्वर
सं. वि.
को. वि.

92608
92608

स्व र ले ख न

संगीत गोष्ठी

१

ताल - केरवा

धं	सा	सा	रे	ग	म	ग	रे	ग	रे	सा	नीं	सा	पं	पं	रे	रे	रे	रे
—	०	०	०	०	०	०	—	०	०	०	०	—	—	०	०	—	०	०
आ	खा	ड	मा	·	सीं	·	ए	का	·	द	शी	·	ना	गा	र	पं	चि	म्
१			+				१		+				१		+			
सा	सा	रे	ग	म	रे	ग	ऽ	रे	सा	नीं	धं	नीं	सा	सा	सा	ऽ		
—	—	०	०	—	०	०	०	०	०	०	०	०	—	—	—	—		
को	ण्या	दि	वं	शीं	सा	·	·	·	ज	·	णी	·	वा	ई	ग	·		
१		+			१				+				१		+			

टीप : हें सर्व गीत याच रीतीनें झिम्मा घालतांना अगर फेर धरतांना एकेक ओळ दोनदोनदां सांगून म्हणावयाचें असतें. त्याचप्रमाणें या गीतांतील प्रत्येक कडव्याची दुसरी ओळही कुठें कुठें यापेक्षांहि अधिक वेळां म्हटली जाते. त्या कारणानें प्रत्येक सणाचें वैशिष्ट्य ऐकणाराचे मनावर ठसविण्याचा प्रयत्न केला जातो.

संगीत गोष्ठी

२

ताल - केरवा

ध	धं	ऽ	सा	सा	सा	रे	रे	ऽ	ग	म	म	म	ग	ग	सा	सा	
०	०	०	०	—	—	०	०	०	०	०	०	—	—	—	—	—	
न	दी	·	च्या	क	ड	यि	ला	·	ग	वा	ई	मी	वा	ळू	शे	वा	
१			+			१			+				१		+		
रे	रे	ऽ	ग	म	म	म	ग	ग	रे	ग	रे	सा	नी	सा	ऽ	सा	ऽ
०	०	०	०	०	०	—	—	—	०	०	०	०	०	—	—	—	—
ळि	ली	·	ग	वा	ई	मी	वा	ळू	शे	·	·	वा	·	ळी	·	ली	·
१			+			१		+						१		+	

टीप : हें गीत झिम्मा घालतांना व फेर धरतांनाहि म्हटलें जातें. या गीताच्या सर्व ओळी याच रीतीनें म्हणावयाच्या आहेत. फक्त प्रत्येक ओळींतील 'वाळू शेवाळिली' सारखे येणारे क्रियादर्शक शब्द या रीतीनें एक ओळ म्हणूनहि पुन्हां दोनदां म्हणावयाची रीत आहे.

संगीत गोष्ठी

३

ताल - दादरा

प	प	ग	ग	रे	ग	S	रे	S	ग	रे	सा	S
खु	ळ	खु	ळ	ये	ळुं	.	वा	.	ची	जा	ळी	.
१				+			१			+		
रे	सा	नीं	धं	नीं	सा	S	सा	S	सा	सा	सा	S
खु	ळ	खु	ळ	य	ळुं	.	वा	.	ची	जा	ळी	.
१				+			१			+		

अंतःप्यांतील ओळी

ताल - केरवा

रे	ग	ग	रे	रे	सा	S	रे	रे	ग	S	म	ग	रे	S
अ	ग	अ	ग	रा	ई	.	ग	व	ळ्या	.	चे	वा	ई	.
१				+			१					+		
नीं	सा	रे	ग	रे	सा	सा	सा	सा	S					
दे	कृ	णा	ची	.	चें	इ	फ	ळी	.					
१		+			१		+							

टीप : या गीतांतील सर्व कडवीं याच रीतीनें म्हटलीं जातात. हें गीत फेराचें असून तें प्रत्येक ओळ अनेकदां सांगित वराच वेळ चालू रहातें. श्रीकृष्णाची कथा हवी तेवढी या ठिकाणीं लांबविण्यांत येते.

संगीत गोष्ठी

४

ताल - केरवा

रे	रे	रे	ग	ग	ग	रे	सा	सा	सा	रे	रे	S	पं	नीं	नीं	नीं	नीं
शि	व	क	.	ळा	वा	ई	भि	व	क	.	ळा	.	न	व	र	त्नां	चा
१				+			१			+			१			+	
नीं	सा	रे	ग	ग	रे	सा	S	रे	ग	रे	सा	नीं	सा	सा	S	S	
पू	त	ळा	वा	ई	स	भे	.	सी	दो	.	.	.	घ
१		+			१		+						१		+		

टीप : या गीतांतील सर्व कडवीं याच रीतीनें म्हणावयाचीं आहेत. तसेंच या गीतांतील नवरा-वायकोंची होणारी तुलना ऐकणाराच्या मनांत पक्की

वसेल एवढ्या ढंगदार रीतीनें हें गीत म्हटलें जातें. या गीताचा उपयोग प्रामुख्यानें झिम्म्यासाठीं केला जातो.

संगीत गोष्ठी

५

ताल - दादरा

पं सा सा रे गु रे सा ऽ सा सा पं सा सा सा सा सा रे गु रे
 पं च मि च्या . . स . णा या ला न णं द आ ण ली . .
 १ + १

सा ऽ सा सा सा ऽ रे गु रे सा नीं रे गु रे सा नीं
 म्हा . या रा ला . कां हीं ना हीं . घा ला या ला .
 + १ +

सा रे गु ऽ रे रे सा सा ऽ ऽ रे प ऽ ऽ
 ऐ का वो . सा ज णी बा . . ई . .
 १ + १ +

टीप : या गीतांतील सर्व कडवीं याच प्रकारें म्हटलीं जातात. तसेंच या गीताच्या प्रत्येक कडव्यांतील चवथी ओळ ही येथें दिली आहे त्याप्रमाणें तिसऱ्या ओळीसारखीच म्हणतात. या गीताचा उपयोग झिम्मा घालतांनाच प्रामुख्यानें केला जातो.

संगीत गोष्ठी

६

ताल -- केरवा

पं सा सा नीं सा सा ऽ रे सा ऽ प ऽ पं सा सा नीं सा सा ऽ रे
 अं ग णीं . ता प . तं दू . ध . दू . धा . पि व . ली
 १ + १ + १ +

सा ऽ सा ऽ सा ग ग ग ग ऽ ग ग ऽ ग ऽ
 शा . ई . ये . ग ग व . री वा . ई .
 १ + १ + १ +

रे रे सा नीं सा रे ऽ गु रे सा ऽ सा ऽ
 ए व ढं . जि वू . नी . जा . ई .
 १ + १ +

यानंतर चालींत बदल

ग	ग	रे	ग	प	ग	ग	रे	ग	प	रे	रे	नीं	सा	रे	S	ग	रे
—	०	०	—	—	—	०	०	—	—	०	०	—	०	०	०	०	०
शं	क	र	सा	ळा	रा	जा	भो	ळा	न	ग	री	मो	डू	S	नी	.	
१			+		१		+		१			+					
सा	S	सा	सा	S													
—	०	०	—	—													
जा	.	य	ग	.													
१			+														

टीप : हें गीत 'महालक्ष्मी'चें—'गौरी'चें—आहे. या गीतांतील वर दर्शविलेला चालींतील बदल लक्षांत घेऊन ही ओळ तेवढी या रीतीनें म्हणावयाची आहे. बाकीच्या सर्व ओळी या वरील प्रकारेंच म्हणतात. गौर जागविताना हें गीत म्हटलें जातें. अशा वेळीं पार्श्व संगीत म्हणून परात, लाटणें व डाव घेऊन एक विशिष्ट आवाज काढला जातो. वस्त्रगाळ केलेली राख पालथ्या परातीवर घालून त्यावरून आळीपाळीनें डाव व लाटणें यांचीं टोकें फिरविलीं जातात. या वेळीं निघणारा आवाज फारच बहारीचा असतो.

पावसाचीं गाणीं

पाऊस पडला पडयिला ग
जसा मोतीयांचाच शिरवा
ऐक लाडके गडयिनी तूं
मळा सरव्याचा माझ्या हिरवा

पाऊस पडूनी पडयिनी ग
झाली जमीन वजनदार
सांगा सजना राजसाला ग
सरव्या कुणव्या वटी भर

पाऊस पडूं दे पडयिंदे ग
माझा पिकूं दे उस मळा
करीन डोरल्यावरी टिका मी
बाजूबंद ग घालीन येळा

पाऊस पडला पडयिला ग
 ढग अस्मानीं फुटयिला
 माजा सावळा बंधुराजा ग
 हिरा कंगनीं झळकला

पाऊस पडतो झिरीमिरी ग
 मूठ धरलिया चाड्यावरी
 शिवार झालंया गारीगार ग
 बंधु हंसला तारीवार

चैत्र-वैशाखांतील रणरणत्या उन्हाला मार्गे सारून आभाळांतील मेघराजा जेव्हां सूर्यदेवासमोर आपले डेरे देऊं लागतो तेव्हां दुनियेला पावसाची चाहूल लागते. ढगांचा डफ आभाळांत वाजूं लागतो. मेघरायाचें लगीन निघतें. वाजत गाजत येणाऱ्या मोत्या पोवळ्यांच्या जलधारा नक्षत्रमाळा सजवितात. धरणी उल्हास पावते. तिच्या मुखांतून सुगंधी निःश्वास बाहेर पडतो.

अशा वेळीं आमच्या शेतकरी वायका हौसेमौजेनें पावसाचें स्वागत करतात. सुंदर सुंदर कल्पनांचीं शिवारें उभारतात. वैभवशाली स्वप्नांच्या कुशींत सुखावतात. आणि हंसतमुखानें वळवाच्या मुसळधारीचें वर्णन करीत रहातात—

वळवाचा पाऊस फळी धरुनी उठयिला
 ताईता बंधुराजा वाळ कुणव्याचा नटयीला

वळवाच्या पावसानं फळी मांडली मैलावरी
 ताईता बंधुराजा टाकी चावुक बैलावरी

वळवाच्या पावसाचं बाई झाल्याती आगार
 बंधुच्या ग शेतामंदीं सोडी पाण्याचा सागर

परंतु तेवढ्यानें त्यांच्या मनाचें समाधान होत नाहीं. ह्या पडत्या पावसाचें पाणी आपल्याच शेतमळ्यांत जावें ही त्यांची भावना असते. आपल्या हातानें शेतमळ्यांत तयार होणाऱ्या भाजीपाल्यासाठीं ह्या पाण्याचा उपयोग व्हावा म्हणून त्या मोठ्या तडाताफडीनें सांगत सुटतात—

पाणी जाऊं घा जाऊं घा
 पलाणी पाटाव
 तिथं लिंवाचा लिंवाचा
 आहे साटाव
 कोथमिर म्हणीती म्हणीती
 माजा सुवास देखा वो
 मेथी म्हणीती म्हणीती
 पैशाला पेंडी वीका वो
 कारलं म्हणीतं म्हणीतं
 उघडुनी पाहुं नका वो
 वांगं म्हणीतं म्हणीतं
 माझा रुवाव देखा वो
 कांदा म्हणीतो म्हणीतो
 सभेला मांडूं नका वो
 लसूण म्हणीतो म्हणीतो
 माजा सुवास देखा वो

होतां होतां मग त्यांच्या नजरेंत तुडुंव भरलेल्या नद्या भरूं लागतात. पंढरपुरीं असलेल्या चंद्रभागेचा देखावा देखील त्यांच्या मनांत अशा वेळीं घोळूं लागतो. आर्द्राच्या पावसानें दुथडी भरलेल्या चंद्रभागेच्या पाण्याला गति येते. ती लक्षांत घेऊन आमच्या साध्यासुध्या बायका चंद्रभागेचें वर्णन करीत कशा बोलतात पहा—

भरली चंद्रभागा पाणी शिरलं गांवांत
 पांडुरंग ये धावत

भरली चंद्रभागा नाव झालीया नवरी
 शेला गोताचा आवरी

भरली चंद्रभागा नावेची करा पूजा
 उतरला बाळराजा

भरली चंद्रभागा भरली दुही थडी
पोहणारा टाकी उडी

भरली चंद्रभागा उतार दे ग माई
दूर देशीं जाणं हाई

चंद्रभागेची किंवा गंगामाईची अशी एकदां पूजा झाली म्हणजे मग पावसाला माघार घेणें भाग पटतें. त्यामुळें घराच्या वळचणीखालीं पागोळ्यांचें मंगीत सुरू होतें. माणसाचा उडून गेलेला जीव शांत होतो. पावसाचा धसमुसळेपणा थंडावतो. नदीनाले शांत होतात. जीवनाला उभागी येते. नंस्कृतीच्या गोष्टी निघतात. सणासुदीच्या कारणानें माहेरवाशिणींची याद येते.

अशा वेळीं कोंकणपट्टींत चालणारा सुखसंवाद चित्त हरण करून सोडतो. होडींत वसून माहेरीं निघालेल्या लाडक्या लेकीची खट्याळपणानें कुणी तरी गंमत करूं पहातें. सासरमाहेरच्या गोष्टींनीं तिला भुलवून टाकायचा प्रयत्न केला जातो.

त्यामुळें समुद्राच्या अंगाखांधावर होडी नाचत रहाते. वल्हीं डोलत सुटतात. आणि त्या तालासुरावर निघणारीं बोलणीं देखील ऐकणाराला खुळें-भैरें करून सोडतात. म्हणून मग या वेळीं होणारी लोकसंगीताची खैरात गाणाराला नू ऐकणारालाहि बेभान करून सोडते.

व्हलय रे व्हलय रे व्हलय रे
व्हलय रे नाखवा व्हलय रे ॥

दरियांत मचवा झुलतांय लाडके
सावला दीर तुझा येतांय गो ॥

दंडांत येला आनतांय लाडके
सावला बंधु तुझा येतांय गो ॥

नाकांत मोतीं आनतांय लाडके
सावला दीर तुझा येतांय गो ॥

हातांत पाटल्या आनतांय लाडके
सावला बंधु तुझा येतांय गो ॥....

व्हलय रे व्हलय रे व्हलय रे
व्हलय रे नाखवा व्हलय रे ॥

स्व र ले ख न

पावसाचीं गाणीं

१

ताल - दादरा

सा धं धं धं सा सा रे गू रे गू रे रे सा सा
 पा ऊ स प ऽ ड ला प ड ई
 १ +

रे ऽ गु मु गू रे ऽ धं नीं सा रे रे मु गू रे सा धं नीं
 ला . . . ग ज सा मो ती . . यां चा च शी
 १ + १ +

सा ऽ ऽ नीं सा ऽ ऽ
 र . . वा . .
 १ +

टीप : या गीतांतील प्रत्येक कडव्यांतील दोन दोन ओळी क्रमानें याच रीतीनें म्हटल्या जातात.

पावसाचीं गाणीं

२

ताल - दादरा

सा सा धं सा रे गू सा सा रे गू रे सा नीं धं पं ऽ
 व ळ वा चा पा ऊ स ग . . फ ळी . .
 १ + १ +

सा धं सा रे रे मु गू सा सा ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
 ध रू नी उ ठ . . यि ला
 १ + १ +

टीप : या गीतांतील प्रत्येक ओवीची प्रत्येक ओळ याच रीतीनें म्हटली जाते. या ओव्या जात्यावरील आहेत. जात्याच्या आवाजाशीं त्यामुळें म्हणणाऱ्या बाईचाहि आवाज जुळावा लागतो व ती खबरदारी अवश्य घेतली जाते.

पावसाचीं गाणीं

३

ताल - केरवा

धं	सा	सा	S	रे	ग	S	रे	सा	सा	रे	ग	S	रे	सा	सा	धं	सा	S	रे
पा	•	णी	•	जा	उं	•	•	घा	•	जा	उं	•	•	घा	•	प	ला	•	णी
+				१		+				१		+				१			
ग	रे	रे	सा	सा	S	S	S	धं	सा	S	रे	ग	रे	रे	सा				
पा	•	टा	•	व	•	•	•	प	ला	•	णी	पा	•	टा	•				
+				१		+		१			+								
सा	सा	रे	सा	धं	सा	धं	पुं	धं	सा	S	रे	ग	रे	रे	सा	सा	S	S	S
व	•	•	•	•	•	•	•	प	ला	•	णी	पा	•	टा	•	व	•	•	•
१				+				१			+					१		+	

टीप : या गीतांतील प्रत्येक कडवें याच रीतीनें म्हणावयाचें असतें. मात्र तें म्हणत असतांना पाटांतून खळाळत वहाणाऱ्या पाण्याप्रमाणें उत्साहाचें वातावरण उभें करण्याची जबाबदारी तें गाणारावर असते.

पावसाची गाणीं

४

ताल - केरवा

रे	गू	रे	सा	सा	रे	रे	नीं	सा	पं	पं	नीं	नीं	सा	रे	S
भ	र	ली	•	चं	द्र	भा	•	गा	•	पा	•	णी	ग	•	•
१				+				१		+					
रे	गू	ग	सा	सा	रे	रे	नीं	सा	S	S	S				
शि	र	लं	•	गां	•	वां	•	त	•	•	•				
१				+				१			+				

टीप : हें सर्व गीत याच रीतीनें म्हणावयाचें आहे. परंतु दर्शविल्याप्रमाणें दोन चरण म्हटल्यानंतर या गीतांतील दुसरा चरण पहिल्या चरणाप्रमाणेंच पुन्हां म्हणून नंतर तिसरा चरण प्रथम म्हटलेल्या दुसऱ्या चरणाप्रमाणें म्हणावयाचा असतो.

पावसाचीं गाणीं

५

ताल - केरवा

सा सा सा रे म म म प प ध म म सा
 ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
 व्ह ल इ रे ना ख वा व्ह ल ई . रे .
 १ + १ +

रे रे म रे सा सा रे रे रे म रे सा सा
 ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
 व्ह ल इ . रे . . व्ह ल इ . रे . ॥ध्रु०॥
 १ + १ +

अंतरा

धं धं धं धं सा सा सा सा सा रे रे म रे सा सा सा सा
 ०
 द रि यां . त म च वा झु ल तां . . य ला ड के
 १ + १ +

सा सा सा सा रे रे म म म प प ध प S S S म प ध प म
 ०
 सा व ला दी र तू S झा ये तां . य गो . . ये तां . . य
 १ + १ + १ + .

म सा S S रे रे ग रे सा सा सा
 ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
 गो . . ये तां . . गो .
 १ + १ +

टीप : हें एक नाखवा गीत आहे. या गीताचा वापर कोंकणपट्टीवर विशेषतः केला जातो. सुरुवातीला संथ पाण्यावर दरियांत तरंगणाऱ्या नावेला अगर होडीला वल्हीं मारीत गती देतात त्याच ढंगावर 'व्हलय रे' एवढाच या गीताचा भाग म्हणावयाचा असतो. तो म्हणतांना वल्ह्याच्या हालचालीने पाण्यांत निर्माण होणाऱ्या पार्श्व संगीताशीं सर्व स्वर जुळते घेऊन अतिशय उभारीने ध्रुवपद गावयाचें असतें. त्यानंतरचा सर्व भाग वर दर्शविल्याप्रमाणेंच म्हटला जातो.

कोजागिरी

आज आहे कोजागिरी. उत्सव निघाला इंद्राघरीं. भूलोकींच्या बघतात नगरच्या नारी.

रस्त्यावर आले सुगंधी जलाचे सडे. पसरल्या फुलांच्या पायघड्या. लागलीं हंड्या-झुंबरांचीं तोरणें. झाली अपूर्वाई. आकाशवाणींतून उठली आवई. मंडळी, बघा बघा. नेत्रोत्सवाची लुटा मजा. शारदश्रीची करा पूजा. रासक्रीडेचा झाला गाजावाजा. ती पहा. आभाळांतून कशी ठिपकलीय अमृताची पागोळी न् भूलोकींवर चाललीय संगीताची दिवाळी.

यंगी यमुनेचा घाट
शिरीं पाणीयाचा माठ
राधे तुझा रंगपाणी
कृष्णा तरी झाला दंग

पार्यीं पैजण तोडं वाळं
 विरुद्याचा धंग्राघोळ
 राधे तुझा रंगपाणी
 कृष्णा तरी झाली दंग

गळ्यां पुतळ्याची माळ
 ठुशीवरनं देती डाळ
 राधे तुझा रंगपाणी
 कृष्णा तरी झाला दंग

नाकीं सरज्याची नथ
 चमकी वरी मारी झ्याक
 राधे तुझा रंगपाणी
 कृष्णा तरी झाला दंग

भाळीं चंद्र चमक्या मारी
 नेत्रीं अमृताच्या सरी
 राधे तुझा रंगपाणी
 कृष्णा तरी झाला दंग

घरोघरीं मग सजल्या दीपमाळा. सरली बघा पाणकळा. पिठोरी
 चांदण्याचा चहूंकडे झाला बोलबाला. निसर्गाला चढली मनोहारी कळा.
 कमळांचा फुलला मळा. शारदश्रीच्या स्वागताचा झाला दाहीदिशांना गलबला.
 त्याकारणानें जनवाणीचा सजला गळा. नववधूच्या गळ्यांत आल्या
 मोहनमाळा. अंगणांत वसला चंद्रकिरणांचा मेळा. आणि त्या पक्तीनें शिण-
 गारल्या लोकसंगीताच्या नाना कळा.

पडलं टिप्पूर चांदणं
 शोभिवंत झालं माझ्या दारीचं अंगण
 चांदणं टिप्पूर पुनवीचं
 सोबतीला आलं रूप श्रीकृष्णदेवाचं

या वाई पिठोरी चांदण्यांत
 लक्षुमी ही देवी आली नवरीच्या तालांत
 हिरे माणीक मोत्यांचा
 लखलखीत थाट हिच्या नेसूच्या वस्त्रांचा
 तळीं फुललेल्या कमळांत
 मुखचंद्र हिचा हंसे सोनेरी डौलांत
 मत्त हंसाच्या बोलणीं
 नूपुरांचा नाद हिच्या घुमतो गगनीं
 ह्या वाई गगनीच्या चांदण्या
 खुलवीत येती हिच्या चुड्याच्या कंगण्या
 पडलं टिप्पूर चांदणं
 दुनियेचं राज घेती लक्षुमी आंदण
 ह्या वाई लक्षुमीच्या हातीं
 चंद्रकिरणं अमृताचा कलश भरती

लोकसंगीताच्या या परीच्या अशा मैफलीनें जनलोकांचीं मनं हेलावून गेलीं. भावनेला पाझर फुटला. अंतःकरणें सुखावलीं. माणूस कसा साजिवंत झाला. हुषारीनें सजला. वैभवानें चमकूं लागला—उमेदीनें बहरला.

तर मग अशा श्लोकांत न् थाटांत लक्ष्मीची पूजा निघाली. भाग्यदेवीची प्रार्थना झाली. धनदौलतीला शोभा आली. मनोभावना हारखली. शेतीवाडीच्या ऐश्वर्याचीं बोलणीं पुढें आलीं.

लक्षुमी आई आली आली सोन्याच्या पावलांनीं
 कनगी पेवाला लग्नीनी जोतं चढती डवलांनीं
 लक्षुमी आई आली मोत्या-पवळ्यांनीं वटी भरा
 झाल्या तिनीसांजा दीपमाळेची वात सारा
 लक्षुमी आई आली हातीं तांब्या त्यो अमृताचा
 जडाव्या बंधुजीचा वाडा विचारी समृताचा
 लक्षुमी आई आली तूं ग आल्याली जाऊं नको
 लाडक्या बंधुजीचा धरला पालव सोडूं नको

लक्ष्मी आई आली धरी हाताची करंगळी
पित्या माज्या दौलताची चला दावीतें सोपामाळी

तशी ही लक्ष्मी मोठी भाग्याची. शरदू पौर्णिमेच्या वैभवाची. चंद्राच्या वाढत्या शोभेची. निसर्गाच्या सौंदर्याची. लहानथोरांच्या आवडीची. जिह्वाळ्याच्या विचारपुशीची: कोजागिरीच्या रात्रीची.

म्हणून कोजागिरीला तिनें रात्रभर फिरावें. पिठोरी चांदण्याची खैरात करावी. घरोघरीं जावें. प्रत्येकाला विचारावें, “कोण जागा आहे?” एकसारखा ह्याच प्रश्नाचा पुकार करावा. शहाणपणाचें दान करावें. देवादिकांचीं, माणसांचीं, पशुपक्ष्यांचीं बोलणीं करावीं. ज्याचें त्याला देऊन टाकावें. नाचगाण्याचा आनंद लुटावा. संगीताच्या आराधनेंत दंग होऊन जावें. वाटल्यास शंकर-पार्वतीची एकादी मनोहारी कहाणी दुनियेला ऐकवावी.

भली भली ग पारवती

शब्दाला उतार देती

ऐकावं महादेवा, शब्दाचा उतार घ्यावा ॥

कुणाला ग सोडीत होती

कुणाला ग बांधीत होती

कुणाला हातीं धरूनी रंगमहालीं जात होती

गाईला मी बांधीत होतें

वासराला मी सोडीत होतें

दुधाची चरवी घेऊनी रंगमहालीं जात होतें ॥

कुणाला ग हाडपीत होती

कुणाला ग दडपीत होती

कुणाच्या मुखाकडं बघूनी वारा घालीत होती

दाराला मी हाडपीत होतें

इस्त्याला मी दडपीत होतें

दिव्याच्या मुखाकडं बघूनी वारा घालीत होतें ॥

कुणाला ग वारीत होती
 कुणाला ग बुडवीत होती
 कुणाच्या गळ्यावरी हात ठेवून चालत होती
 पाण्याला मी वारीत होतें
 घागरीला मी बुडवीत होतें
 घागरीच्या गळ्यावरी हात ठेवून चालत होतें ॥

कुणाला ग दिला हात
 कुणाला ग दिला पाय
 कुणाच्या गादीवरी राज तूं करीत होती
 कासाराला दिला हात
 सोनाराला दिला पाय
 देवाच्या गादीवरी राज मी करीत होतें ॥

लक्ष्मी देवीची अशी पूजा म्हणजे भाग्यदेवीची मनोभावे केलेली आराधना. सुशिक्षितांनीं आपल्या जागरूकतेचें केलेलें मोजमाप. शेतकऱ्यांनीं केलेली धरित्रीची पूजा. कामकऱ्यांनीं आपल्या शिणल्या मनानें घेतलेल्या विसाव्याचा आविष्कार. चांगलें घडूं दे हाच सर्वांचा भाव. मनाला शांति मिळावी म्हणून काळजाचा घेतला जाणारा ठाव.

म्हणून कोजागिरीला कोणी केशर लावून दूध पितात. कोणी खोबरें खातात. कोणी नारळाचें पाणी पितात. तर कोणी आणखी कांहीं नवल करतात.

नारळ म्हणजे निसर्गाचें दूध. चांदण्यारात्रीं घेतां येणारी अवीट चव. धरित्रीनें मानव जातीला दिलेला प्रेमाचा प्रसाद. ह्या प्रसादाचें ग्रहण करतांना भावना कशी उफाळून वर येते. देवाच्या दारीं जाऊन पोचते. देवाला निमंत्रण करते. कमळाच्या जाळ्यांत अडकून रहाते. तिच्या सुमधुर दरवळीनें सारें जग कसें धुंद होऊन जातें.

ताला भरला राते कंबलानी
 एक एक कंबाल
 भोलूबाईच्या पूंज
 एक एक कंबाल

भोलुवाईनं येवावं
 वाजंत्री तुऱ्यांनीं
 एक एक पिटाला
 पुरवटा देवावा
 ताला भरला राते कंवलानी

एक एक कंवाल
 लक्षुमीच्या पूंज
 एक एक कंवाल
 लक्षुमीनं येवावं
 वाजंत्री तुऱ्यांनीं
 एक एक पिटाला
 पुरवटा देवावा
 ताला भरला राते कवलांनीं

एक एक कंवाल
 सूर्य देवाच्या पूंज
 एक एक कंवाल
 सूर्य देवांनीं येवावं
 वाजंत्री तुऱ्यांनीं
 एक एक पिटाला
 पुरवटा देवावा
 ताला भरला राते कंवलांनीं

त्या नादांत मग धरणीमाईचें अंगण नाचगाण्यांनीं, हरतऱ्हेच्या खेळांनीं रात्र रात्रभर घुमूं लागतें. संगीताला बहर येतो. नृत्याला वाळसें चढतें. जिवाभावाच्या कल्पनांची पेरणी होते. त्या कारणानें जनलोकांचीं मनं सुखावतात. शानदार बोलणीं करूं पहातात

त्यामुळें मग आभाळींचा चांद देखील बेभान होऊन या नृत्यगीतांत सामील होऊं पाहतो ! आणि चांदण्या फेर धरूं लागतात !!

इंद्रलोकींचा हा उत्सव मग साक्षात् भूलोकींच अवतरतो. देवाधिदेव देखील मग या अपूर्वाईच्या संगीताच्या मेळाव्यांत सामील होऊन बेभानपणें नाचत सुटतात ! अशा वेळीं हा नृत्यगीतांचा सोहळा निर्विघ्नपणें पार पडावा म्हणून गणपति देवाला निमंत्रण केलें जातें ! निर्मळ अंगणांतील टिपूर चांदण्यांत गणपतिदेवानें नाचत यावें हा भाव घोळून घोळून मग अखेरशेवटीं वेळेचेंहि मान सोडीत आळवला जानो.

यावें नाचत गौरीवाळा
 हातीं घेऊनी पुष्पांच्या माळा
 सर्वे ठायीं मीं वंदितों तुला
 यावें नाचत गौरीवाळा

चौदा कलेचा तूं माता पिता
 सर्वे ठायीं हाये तुजी सत्ता
 चार वेदा घ्यावें वेळेवेळां
 यावें नाचत गौरीवाळा

साही शास्त्रें अठरा पुराण
 तुझ्यापासून झालें निर्माण
 भक्त देवी येती मंडपाला
 यावें नाचत गौरीवाळा

मुळारंभीं सत्त्व धरी पाया
 संगें घेत सरस्वति माया
 किती विनवी तुला भक्तमेळा
 यावें नाचत गौरीवाळा

स्व र ले ख न

विषय:
जन्मदिनांक:
पता:
नाम:
दिनांक:

कोजागिरी

१

ताल - दादरा

पं	ऽ	ग	रे	ग	ऽ	सा	ऽ	रे	नीं	सा	ऽ	पं	ऽ	ग	रे	ग	ऽ
यं	·	गी	य	मू	·	ने	·	चा	घा	ट	·	शी	·	रीं	पा	णी	·
१		+		१		+		१		+		१		+			
सा	ऽ	रे	नी	सा	ऽ	सा	ऽ	नीं	सा	रे	ऽ	सा	ऽ	नीं	ध	प	म
या	·	चा	मा	ठ	·	रा	·	धे	तु	झा	·	रं	·	ग	पा	णी	·
१		+		१		+		१		+		१		+			
प	ऽ	ध	नी	सा	ऽ	सा	ऽ	रे	नी	सा	ऽ						
कृ	·	ष्णा	त	री	·	झा	·	ला	दं	ग	·						
१		+		१		+		१		+							

टीप : ही 'गौळण' झिम्मा घालतांना अगर टिपच्या खेळतांना म्हणतात. या गीताचीं उरलेलीं सर्व कडवीं याच रीतीनें म्हणावयाचीं असतात. फक्त या गीताच्या प्रत्येकी दोन ओळी क्रमानें घेऊन त्या दोनदोनदां प्रथम सांगून नंतरहि त्या दोनदोनदां म्हणावयाच्या असतात.

कोजागिरी

२

ताल - केरवा

नीं	नीं	सा	रे	रे	म	ग	ऽ	रे	सा	नी	सा	ऽ	प	रे	रे	ऽ	ग
प	ड	लं	टि	पु	ऽ	र	·	·	चां	द	णं	·	शो	भी	वं	·	त
+			१		+				१		+		१		+		
रे	रे	नीं	नीं	सा	रे	ग	प	म	ग	ऽ	रे	सा	नीं	सा	ऽ		
झा	लं	·	मा	झ्या	दा	·	रीं	·	चं	·	·	अं	ग	ण	·		
१		+		१					+			१		+			

टीप : या गीताचीं सर्व कडवीं याच प्रकारें म्हणावयाचीं आहेत. हें गीत फेरासाठीं अगर झिम्म्यासाठींहि उपयोगांत आणलें जातें. या गीताच्या दुसऱ्या ओळींतील शेवटचे दोन शब्द वरीलप्रमाणे त्या शब्दांच्या स्वरलेखनास धरून याखेरीज आणखी एकदोनदांहि म्हटले जातात.

कोजागिरी

३

ताल - दादरा

रे रे ग रे ग म ग रे नीं सा रे ग् रे रे सा S S S S S
 आ न् ती ल क्षू मी . आ ई नी आ ई आ ली
 ? + १ + १ +

धं नीं धं नीं सा नीं नीं सा रे ग् रे सा नीं सा रे म ग् रे सा
 आ ली सो न्या च्या . सो न्या च्या सो न्या च्या सो न्या च्या पा व ला
 ? + १ १ १ १

सा S S S S S
 नी
 १ +

टीप : या गीतांतील सर्व ओव्या याच प्रकारें म्हटल्या जातात. यें सुरुवातीला आलेले 'आन् ती' सारखे शब्द या प्रकारच्या सुरावटीसाठीं स्त्रिया मुद्दामच वापरतात. ही सुरावट इतर ओव्यांसाठीं वापरतांना एखादे वेळीं असे शब्द नाहीं घेतले तरी चालतें.

कोजागिरी

४

ताल - केरवा

नीं सा S सा धं नीं सा S नीं सा रे रे नीं सा S सा नीं धं S नीं
 भ ली . भ ली ग पा . र ब . ती शब्दा . ला उ ता . र
 ? + १ + १ +

सा S नीं सा S
 हे . . ती .
 १ +

रे रे रे ग ग ग ग ग प रे रे रे ग ग ग ग ग प
 कु णा ला ग सोडित होती कु णा ला ग वां धि त होती
 १ + १ +

टीप : या गीतांतील या पहिल्या ओळीप्रमाणें दुसरी ओळ म्हणावयाची आहे. आणि मधल्या दोन प्रश्नोत्तरांच्या ओळी वरीलप्रमाणें वेगळ्या म्हणून (कुणाला ग सोडित होती इ.) पुन्हां पहिल्या ओळीप्रमाणेंच या गीतांतील प्रत्येक कडव्याची तिसरी ओळहि म्हणावयाची आहे.

कोजागिरी

५

ताल - केरवा

रे	सा	नीं	धं	नीं	सा	S	सा	S	धं	सा	रे	S	म	ग
ता	ला	भा			र		ला		रा	ते	कं		ब	ला
	+				१		+		१			+		
S	रे	S	S	सा										
	नी													
	१		+											

टीप : या गीताचा टंग शास्त्रीय संगीताला अगदीं जवळपासचा आहे. यामुळें स्वरांची ही मूळ बैठक कायम ठेवून हें गीत अनेक प्रकारांनीं 'पूजा गीत' म्हणून आळविलें जातें. या गीताचा वापर प्रामुख्याने कोंकणांत केला जातो.

कोजागिरी

६

ताल - केरवा

धं	सा	सा	रे	रे	म	ग	रे	सा	सा	धं	सा	सा	रे	म	ग	रे	धं	नीं
या	वें	ना	च				त	गौ	री		बा						ळा	हातीं
		१						+			१						+	
सा	रे	रे	म	ग	रे	सा	धं	नीं	सा	S	नीं	सा	प	प				
घे		ऊ			नी	पु	णां	च्या	मा			ळा	स	वें				
		१				+			१				+					

प प ऽ म म ग ऽ रे सा रे सा रे गू रे ऽ सा
 ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
 ठा यीं . मी वं दी . तों तु . . . ला . .
 १ + १ +

टीप : हा एक 'गण' अमून तो रत्नागिरीच्या कोंकण्यांचेकडून म्हटला जातो.

या गीताच्या पहिल्या कडव्यांतील या तीन ओळींप्रमाणे बाकीच्या इतर सर्व कडव्यांतील पहिल्या तीन ओळी म्हटल्या जातात. तसेच प्रत्येक कडव्यांतील चवथी ओळ ही पहिल्या ओळीप्रमाणेच म्हणावयाची रीत आहे.

• • •

REFBK 0012706

REFBK-0012706

पराठां ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत.
 वि:
 नों दि:

स्वरलेखनासंबंधी थोडेंसें

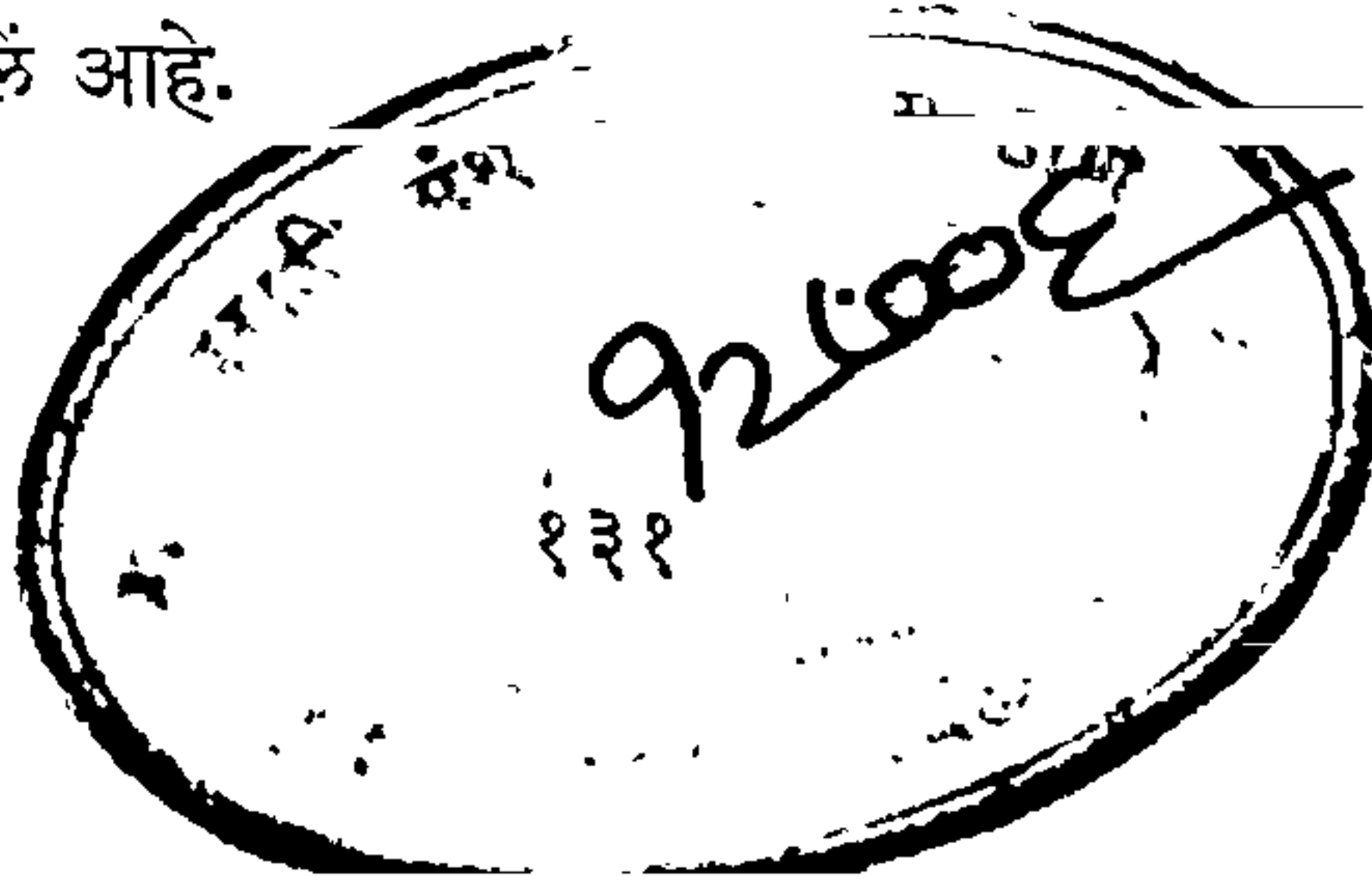
या पुस्तकांत स्वरलेखनासाठीं उपयोगांत आणलेली स्वरलिपी पं. विष्णु दिगंबर पलुस्कर यांची आहे. या लिपींतील या पुस्तकांत ज्या चिन्हांचा उपयोग करावा लागला आहे त्याचा खुलासा खालीलप्रमाणे आहे.

स्वरविषयक

- (१) कोणतीही खूण नसणारा स्वर मध्यसप्तकांतील समजावा.
- (२) स्वरावर थिंडू ही मंद्र सप्तकाची खूण—उदाहरणार्थ—पं धं नीं
- (३) स्वरावर उभी रेघ ही तार सप्तकाची खूण—उदाहरणार्थ—गं रे सां
- (४) तीव्र स्वराची खूण म ऐवजीं मा. मध्यम हा एकच तीव्र स्वर आहे.
- (५) कोमल स्वराची खूण म्हणजे स्वराच्या खाली लहानशी आडवी रेघ—उदाहरणार्थ—नी, ग, रे

ताल विषयक

- (१) एक मात्रेची खूण ही स्वराखालील आडवी रेघ होय. उदा० ग म प
- (२) अर्ध्या मात्रेची खूण ही स्वराखालीं पोकळ टिंब होय. उदा—ध नी सा
० ० ०
- (३) पाव मात्रेची खूण ही स्वराखालीं चंद्र काढणे. उदा० गु मु पु
- (४) स्वराच्या पुनरुच्चारणाची खूण द्विखंडचिन्ह आहे. उदा० सा ऽ नी ऽ
- (५) तालांतील कालचिन्ह + असें असून समचिन्ह १ या अंकाने दर्शविलें आहे.

Handwritten text in Hindi, possibly a signature or a note, located in the upper right quadrant of the page.